

**els homes
i els seus temps:
hegemonia,
negociació i
resistència**

**Paco Abril
Alfons Romero
Vicent Borràs**

**els homes
i els seus temps:
hegemonia,
negociació
resistència**

Paco Abril
Alfons Romero
Vicent Borràs

Ajuntament de Barcelona
Usos del Temps

No es pot obviar que existeix una demanda social per equilibrar l'ús que fan les dones i els homes del seu temps i la necessitat de conciliar. D'altra banda, en una societat que aposta per l'equitat, la igualtat i la diversitat de les relacions de gènere, es fa indispensable conèixer els diferents models masculins.

Aquest és l'objectiu de l'estudi «Els homes i els seus temps: hegemonia, negociació i resistència», de la col·lecció *Dossiers del Temps*. Aquest treball aporta, per primera vegada al nostre país, una reflexió al voltant de l'ús del temps dels homes i es defineixen les estratègies per fer-hi front, tenint en compte la seva interacció amb variables com l'edat, la classe social, la situació familiar, l'orientació sexual i l'origen ètnic i cultural. És també interessant l'anàlisi que fa de l'impacte de les noves tecnologies de la informació i la comunicació en la gestió del temps dels homes.

L'estudi demostra que hi ha alternatives al sistema patriarcal tradicional. Això és possible tant pels pactes personals en les relacions de gènere i la presa de consciència, com pels canvis legislatius, els avenços tecnològics o les polítiques del temps impulsades per les administracions públiques.

Ens trobem davant un treball que ens ha d'ajudar a dissenyar polítiques del temps vinculades a la masculinitat i, sobretot, davant l'oportunitat de caminar cap a un model de societat que aposta per la capacitat de les persones per gestionar els seus temps de manera sostenible.

Jordi Hereu

Alcalde de Barcelona

Aquest nou *Dossier del Temps* és un dels que millor mostra com les polítiques públiques dels Nous Usos Socials del Temps són polítiques d'innovació social que poden conformar una societat més equitativa i paritària.

Els moviments de les dones han aconseguit que avui dia els governs —i les polítiques que desenvolupen— treballin, indiscutiblement, per aconseguir unes societats on les dones i els homes convisquin en paritat i de forma equitativa. En contra del que s'ha volgut fer creure als homes, les dones no han estat sempre soles en aquest camí. Homes com ara Gerald Gardner, matemàtic i geofísic, marit de l'activista nord-americana Jo Ans Evans, van encapçalar lluites com les que van aconseguir que els diaris deixessin d'incloure anuncis d'ofertes de treball per a dones i homes de manera diferenciada, o que, a la dècada de 1980, una gran cadena de supermercats no relegués les seves empleades i les promocionés en la cadena de comandament.

La possibilitat de transformar la societat cap a un model social on l'ús del temps sigui més equilibrat, saludable i paritari és una realitat. I és així, entre altres coses, perquè existeixen alternatives al model hegemònic de masculinitat.

Són homes que prioritzen el temps de les persones; homes que entenen que el sexisme en el repartiment i la gestió del temps impedeix una societat amb més benestar i amb més equilibri socioemocional; que impedeix, fins i tot, la construcció de models d'organització de les ciutats, de l'economia i del temps de treball més sostenibles i equitatius. Són homes que treballen per construir un temps més paritari; homes que entenen que el temps —la seva gestió— ha de ser un nou dret de ciutadania, perquè les persones tenen dret a decidir com es reparteixen el temps.

Les polítiques públiques del temps han d'acompanyar aquests homes en la construcció d'aquestes noves masculinitats i d'uns usos del temps més equitatius entre homes i dones.

Imma Moraleda

Regidora Usos del Temps

Edició

Ajuntament de Barcelona
Sector d'Educació, Cultura i Benestar
Regidoria d'Usos del Temps

Autors

Paco Abril

Alfons Romero

Vicent Borràs

Universitat Oberta de Catalunya (UOC), Universitat de Girona (UdG),
Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), en col·laboració amb
Homes Igualitaris - AHIGE Catalunya (www.homesigualitaris.cat)

Equip d'enquestadors

Paco Abril
Bernat Escudero
Vic Granell
José Gutiérrez
Oriol Ríos

Direcció col·lecció

Ajuntament de Barcelona
Programa Nous Usos Socials del Temps
Elena Sintes. Grup de Recerca d'Usos del Temps (IERMB)

Imatges

Joan Escofet

Disseny gràfic

Estudio Angel Uzkiانو

Agraïments

als homes que ens han fet partícips del seu temps.

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona.

Impressió i producció

Imatge i Producció Editorial Municipal
Data: setembre 2009
ISSN 2013-4142
Dipòsit legal: B-40.231-2009

www.bcn.cat/nust

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	8
1. ANÀLISI MACRO: ELS HOMES I ELS SEUS TEMPS	10
1.1. El repartiment dels temps entre els europeus i les europees	11
1.2. Els homes i el temps de cura dels fills/es	13
2. ANÀLISI MICRO: METODOLOGIA	16
2.1. Perfil dels entrevistats	17
3. ANÀLISI EXPLORATÒRIA DEL DISCURS: ELS TEMPS QUE DEFINEIXEN ELS HOMES	20
4. SOBRE MASCULINITAT I MASCULINITATS: EL CICLE VITAL COM A ELEMENT D'ANÀLISI DE L'US DEL TEMPS	26
4.1. Models de masculinitats	26
4.2. Els ideals de masculinitat	30
5. MASCULINITATS, CLASSES SOCIALS I TEMPS	34
5.1. Classe i gènere	35
5.1.1. Les teories revisionistes de la producció/reproducció	36
5.2. Masculinitats i classe social	37
5.2.1. Mirant les classes socials des de les masculinitats	37
5.2.2. Mirant les masculinitats des de les classes socials	37
5.3. Masculinitats i usos del temps	38
5.3.1. Temps de treball productiu	38
5.3.2. Temps de treball reproductiu	41
5.3.3. Temps lliure	44
5.3.4. Combinant el temps: productiu, reproductiu i lliure	45
6. INFLUÈNCIA DE LES TECNOLOGIES DE LA INFORMACIÓ I LA COMUNICACIÓ (TIC) EN ELS TEMPS I LES MASCULINITATS	47
6.1. Els nadius digitals i els immigrants digitals	48
6.1.1. Els nadius digitals	48
6.1.2. Els immigrants digitals	49
6.2. Les TIC i la gestió del temps	53
6.2.1. El temps de treball remunerat	53
6.2.2. Dissolució de la frontera laboral, familiar i personal	55
6.2.3. Els homes i les TIC: hegemonia o negociació?	56
7. HOMES, ÈTNIA, IMMIGRACIÓ I USOS DEL TEMPS	57
7.1. Discussions conceptuals: raça, ètnia, migracions	57
7.2. Classe, ètnia i gènere	58

7.3. Ètnia, immigració i masculinitats	59
7.4. Ètnia, immigració i usos del temps	60
8. MASCULINITATS, TEMPS I ORIENTACIÓ SEXUAL	62
8.1. Masculinitat i homofòbia	63
8.2. Masculinitat i orientació sexual	64
8.3. Homosexualitats	64
8.4. Orientació sexual i identitat «gai»: un ús diferent o específic?	65
8.5. Les dades del nostre estudi	67
8.6. Orientació sexual i usos del temps	70
9. CONCLUSIONS	70
10. PROPOSTES D'ACCIÓ	75
BIBLIOGRAFIA	78
RESUMEN DEL DOSSIER: “Los hombres y sus tiempos: hegemonía, negociación y resistencia”	83
SUMMARY OF THE DOSSIER: “Men and their time: hegemony, negotiation and resistance”	84

INTRODUCCIÓ

Per primera vegada a Espanya es publica un estudi sobre l'ús del temps dels homes des d'un enfocament que té en compte la diversitat de models masculins i la seva interacció amb l'edat, la classe social, la situació familiar, l'orientació sexual i l'origen ètnic/cultural.

Aquest dossier és el resultat d'una investigació qualitativa basada en 25 entrevistes a homes de perfils diversos. L'eix central de l'anàlisi és l'ús del temps d'aquests homes a partir dels seus discursos i pràctiques. L'objectiu d'aquest treball ha consistit a ressaltar en els estudis de gènere el paper que té el temps en la construcció i deconstrucció de les identitats masculines. La categoria «home» no és quelcom monolític i fix. El gènere es construeix mitjançant la interacció i la relació amb les estructures i les subjectivitats. Per tant, és una categoria dinàmica, històrica, relacional i heterogènia. El temps –el seu ús– interacciona i construeix noves relacions de gènere i dibuixa nous mapes de ruta de les masculinitats. A la societat capitalista actual, el temps de treball remunerat determina els temps socials i la identitat que construeixen les persones. Per tant, el temps també és una categoria dinàmica, històrica i relacional.

Aquest dossier explora els models de masculinitat entorn del temps. Aquesta anàlisi, des de la perspectiva de la interseccionalitat, aportarà pistes per dissenyar polítiques de temps i masculinitats. En una societat que demana una deriva cap a posicions d'igualtat i diversitat en què les relacions de gènere siguin equitatives, cal acompanyar els homes que es mantenen en models hegemònics cap a posicions més sostenibles, no violentes i igualitàries. Per tal de comprendre les claus del canvi del sistema patriarcal, el dossier rastreja els models «alternatius» a la masculinitat hegemònica i les esclatxes en què s'assenta.

En aquest sentit, han sorgit tres estratègies que empren els homes davant el temps: l'hegemonia, amb la seva centralitat en el treball remunerat; la negociació, on els acords amb la família, i amb les empreses, faciliten l'accés dels homes a l'esfera reproductiva; i la resistència dels homes que prioritzen el temps personal i familiar.

Al llarg dels diferents capítols d'aquest dossier s'analitzen com sorgeixen i interaccionen aquests models i estratègies amb el cicle vital, la classe social, l'orientació sexual i l'ètnia/cultura. El dossier també analitza l'impacte de les noves tecnologies de la informació i la comunicació en la gestió del

temps dels homes i la seva relació amb l'emergència de nous models de masculinitat.

Al final del dossier es recullen una sèrie de propostes d'acció que poden servir per a la inclusió dels homes en les polítiques de temps, gènere i igualtat.

1. ANÀLISI MACRO: ELS HOMES I ELS SEUS TEMPS

Tal com diu Elias (1997), l'autoregulació segons el temps no és una dada biològica ni una dada metafísica, sinó una dada social: un aspecte de l'estructura de la personalitat social dels individus. Es tracta, per tant, d'una dada que depèn dels processos de socialització que configuren les construccions dels imaginaris socials sobre els temps, així com de les activitats que els omplen de sentit. Per aquesta raó, les distribucions dels temps i la seva dedicació a un tipus d'activitat determinada o a un altre estan relacionades amb la posició que els individus ocupen en la societat, amb el paper que s'espera que tinguin i amb les diferents situacions i condicions socials en què els individus es troben, un element fonamental de les quals és el gènere. Els homes i les dones tenen distribucions dels temps diferents i desiguals; les seves dedicacions a uns temps i a les activitats relacionades varien.

En aquest apartat il·lustrarem, mitjançant dades de tipus quantitatiu,¹ com es distribueixen els temps dels homes en àmbits diferents. Es tracta, fonamentalment, de descriure i mirar d'explicar quines són les dedicacions que els homes tenen en les diferents activitats esmentades, i fer-ho de forma comparativa amb la distribució dels temps de les dones, de manera que partim de la base que tant la masculinitat com la feminitat es construeixen i expliquen una amb relació i oposició a l'altra. És a dir, no podem enten-

¹ Les dades provenen, fonamentalment, de les enquestes nacionals sobre ocupació del temps que entre el 1998 i el 2004 van realitzar els instituts nacionals d'estadística a 16 Estats membres de la Unió Europea (Bèlgica, Dinamarca, Alemanya, Estònia, Espanya, França, Itàlia, Letònia, Lituània, Hongria, Holanda, Polònia, Eslovènia, Finlàndia, Suècia i Gran Bretanya) i també a Noruega.

dre i explicar la dedicació dels homes a unes activitats determinades sense explicar que aquestes activitats estan directament relacionades amb la dedicació que hi tenen les dones.

1.1. El repartiment dels temps entre els europeus i les europees

Per regla general, el temps es reparteix de manera semblant a tot Europa; les diferències entre els diferents països són menors que les diferències entre els homes i les dones.

Si tenim en compte el repartiment dels temps entre els diferents grups d'activitats considerades com a fonamentals –és a dir, el temps dedicat al treball remunerat i/o als estudis, el temps dedicat al treball domèstic-familiar, el temps dedicat al descans i al temps lliure–, els homes consagren, de mitjana, molt més temps al treball remunerat/estudis que al treball domèstic. La diferència és de gairebé el doble per al conjunt de països europeus. El temps dedicat al treball remunerat representa una mitjana de 4:04 hores, mentre que el dedicat al treball domèstic és de 2:1 hores. Una primera característica que observem en aquesta dedicació al treball remunerat està relacionada amb la naturalesa de la dada en si mateixa. La dedicació al treball remunerat és molt baixa, ja que representa la meitat del que correspon a una jornada laboral. Això és així perquè el temps mitjà reservat a les diferents activitats es calcula per al conjunt de persones d'entre 20 i 74 anys sobre un any complet, tenint en compte dies feiners, caps de setmana i vacances. Per aquesta raó, el temps dedicat al treball remunerat és molt inferior al que s'hi dedica en una jornada de treball. En canvi, no passa el mateix amb el temps dedicat al treball domèstic-familiar, perquè els tipus d'activitats que tenen a veure amb aquesta mena de temps presenten una major continuïtat al llarg de la setmana, de l'any o del curs de la vida. La dedicació de 2:1 hores per part dels homes és una mitjana que s'aproxima de manera més encertada a la càrrega que realitzen els homes quotidianament.

Les dones europees dediquen molt més temps al treball domèstic-familiar. Encara que aquesta desigualtat es dona en tots els països, les diferències entre un país i un altre són importants. Així, a Espanya, les dones dediquen un 200 % més de temps al treball domèstic que els seus companys masculins. En canvi, a Suècia, la diferència és molt inferior: elles hi dediquen un 50 % més de temps que ells. Podem veure amb claredat que els homes italians, seguits dels espanyols, són els que menys hores dediquen al treball domèstic. En l'altre extrem se situen els homes d'Eslovènia, Estònia i Hongria, seguits dels de Bèlgica i els dels països escandinaus.

L'espai de la llar, així com els temps i les tasques afins, s'han construït socialment com un àmbit femení. A les societats patriarcals –com la nostra–, les dones han estat les responsables principals de la realització, execució i gestió de l'anomenat «treball domèstic-familiar». La majoria de les vegades, la presència dels homes i la seva dedicació en temps a aquest tipus de treballs ha estat escassa. Els homes espanyols dediquen 1:35 hores a aques-

ta mena de tasques, la qual cosa representa menys de la tercera part del temps que hi dediquen les dones (4:55 h).

Alguns estudis (Torns, Borràs, Carrasquer, 2004) de caràcter qualitatiu apunten que una de les dificultats principals que tenen els homes a l'hora de responsabilitzar-se d'aquestes tasques és que la casa i el seu manteniment és viscut –materialment i simbòlicament– com un espai femení, on la dona n'és la responsable principal, mentre que el paper de l'home és el d'ajuda, de manera que les estratègies que utilitzen els homes consisteixen a delegar aquest treball i la seva responsabilitat en les dones, que són les que realment se senten jutjades –individualment i socialment– sobre l'estat que presenta la llar.

Les claus explicatives d'aquesta diferència i distribució desigual dels temps dedicats al treball domèstic-familiar i al treball remunerat entre els homes i les dones en els diferents països europeus es basen en dos aspectes: en la divisió sexual del treball i en les polítiques lligades als estats del benestar.

Des de la perspectiva de gènere s'ha mostrat com l'estat del benestar s'ha construït sobre un pacte fundador basat en la divisió sexual del treball: mentre que a l'home se li atribueix la responsabilitat de proveir béns i recursos materials a la família, a la dona se li assigna la cura de la llar i la força de treball passada, present i futura. Això configura les bases del que s'anomena el model *male breadwinner*. Carol Pateman (1994) ens diu que el pacte social keynesià amaga, sota el contracte entre capital i treball, un segon contracte entre els homes i les dones, el qual té les seves arrels històriques en la industrialització i es consolida a partir de la Segona Guerra Mundial. Aquest model fonamenta la construcció del que és masculí mitjançant la seva presència i el seu poder en l'àmbit públic i en el treball remunerat.

Des d'alguns estudis sobre l'estat del benestar actual es mostra de quina manera la neutralitat aparent de les polítiques públiques de l'estat del benestar afecta de forma desigual els homes i les dones. Malgrat que moltes de les polítiques actuals no són capaces de trencar les bases del model *male breadwinner*, els diferents sistemes de benestar han desenvolupat una sèrie de realitats contraposades. Els països nòrdics es postulen com els més igualitaris des del punt de vista de gènere, mentre que els països de l'arc mediterrani se situen en l'altre extrem, amb una persistència molt forta de la dependència de la família i del treball de les dones en la proporció del benestar; és a dir, en la dedicació al treball domèstic-familiar. Això és així, en bona part, perquè en els països del nord d'Europa hi ha hagut una aposta política més forta; unes polítiques que han tractat d'afavorir les dones amb mesures especialment visibles de cara a l'ocupació: polítiques actives dirigides específicament a la inserció de les dones en el mercat laboral; polítiques de quotes; i mesures de creació més recent, com ara les de conciliació, que sorgeixen i han estat pensades perquè les dones puguin ser mares i atendre les seves responsabilitats familiars sense haver de renunciar a un treball remunerat. Un altre tipus de polítiques són les que responen a l'objectiu d'incorporar els homes en l'esfera privada o domèstica; no són molt nombroses, però n'hi ha una que ha tingut una incidència especial: es tracta dels permisos de paternitat, que poden ajudar a explicar aquesta diferència.²

² Per a una anàlisi més detallada sobre el temps i les seves polítiques, vegeu el dossier «Les polítiques del temps: un debat obert», Torns et al., (2006).

1.2. Els homes i el temps de cura dels fills/es

Tal com hem apuntat, la participació dels homes en la cura dels fills/es ha estat tradicionalment escassa, fonamentalment a causa de la divisió sexual del treball. La masculinitat s'ha construït assignant a l'home el paper de sustentador econòmic de la llar (*breadwinner*), deixant en mans de la dona la responsabilitat de la cura dels infants. Tot i que no són nombrosos, alguns homes s'han implicat en la cura dels fills/es; aquesta implicació no és la mateixa que la que tenen les dones o mares, però sí que representa un canvi important respecte a un percentatge considerable de pares que pràcticament continuen estant absents o que, en termes temporals, continuen tenint una dedicació escassa.

Segons l'estudi realitzat per Gutiérrez-Domènech (2007), i segons observem a la taula 1, la dedicació dels pares a la cura dels fills/es és molt baixa si es compara amb el temps que hi dediquen les mares. Els pares hi dediquen menys de mitja hora diària, mentre que les mares n'hi dediquen una; és a dir, el temps de dedicació dels pares és la meitat que el de les mares.

Taula 1. El temps de cura dels fills/es menors de 17 anys (minuts al dia) a Espanya³

	Pares		Mares	
	Ocupats	No ocupats	Ocupades	No ocupades
Primari bàsic	15,40	16,73	44,07	53,43
Primari de qualitat	9,59	10,13	10,75	11,83
Primari total	24,95	26,86	54,82	65,26
Secundari	6,01	5,71	11,71	13,52

Font: Gutiérrez-Domènech (2007) a partir de les dades de l'Enquesta de l'ús del temps 2002-2003.

Per observar aquesta diferència amb més claredat cal distingir –tal com fa Gutiérrez-Domènech (2007)– entre l'anomenat «temps bàsic de dedicació a la cura dels fills/es», que fa referència a les tasques de tipus quotidià i cobreix les necessitats bàsiques, com ara donar-los de menjar, rentar-los, etc., i el que podem denominar «temps de qualitat», que comprèn activitats de tipus més lúdic, com ara llegir-los un conte, jugar amb ells/es, etc.

Una primera característica que observem és que les mares només dediquen un minut més al dia que els pares a l'anomenat «temps de qualitat». Les diferències entre els pares i les mares quant a la dedicació als infants es deuen, fonamentalment, als temps en què es realitzen tasques bàsiques: les activitats que comporten una càrrega més rígida i quotidiana de treball, com ara facilitar-los els aspectes més bàsics i necessaris i acompanyar-los en

³ A la taula es distingeixen tres tipus de temps: el temps primari (quan l'activitat principal és la cura dels fills/es); el temps secundari (quan l'activitat secundària es fa conjuntament amb l'activitat principal); i el temps d'atenció primari, que se subdivideix en dos: el bàsic (per exemple, donar-los de menjar) i el de qualitat (per exemple, llegir-los un conte).

aquest procés. És en aquests temps on els pares continuen estant principalment absents, ja que hi dediquen 1/3 del temps que hi dediquen les mares. El mateix succeeix amb el temps de caràcter secundari; és a dir, el temps en què simultaniegem una activitat principal amb la de la cura dels infants. Una vegada més, els homes dediquen a simultaniejar algun tipus de tasca amb la de cuidador la meitat del temps que hi dediquen les dones. Això és així, lògicament, perquè, tal com hem vist, les dones són les que es dediquen a les tasques de tipus domèstic-familiar i a les que tenen lloc, fonamentalment, en el mateix espai en què es realitzen les activitats relacionades amb la cura dels infants.

Taula 2. El temps de cura dels fills/es menors de 17 anys (minuts al dia), segons el nivell d'estudis i la situació laboral, a Espanya

Temps primari	Educació pares		Educació mares	
	Baixa	Alta	Baixa	Alta
Ocupats				
Bàsic	13,29	25,02	37,93	59,63
De qualitat	8,9	12,48	8,30	16,97
Total	22,18	37,50	46,23	76,60
No ocupats				
Bàsic	14,78	38,53	51,53	75,18
De qualitat	9,16	20,98	11,04	21,00
Total	23,96	59,61	62,57	96,18

Font: Gutiérrez-Domènech (2007) a partir de les dades de l'Enquesta de l'ús del temps 2002-2003.

Si la situació laboral dels pares pràcticament no té cap influència en el temps de dedicació a la cura dels infants, el nivell d'estudis sí que marca una diferència important. Els homes amb estudis superiors dediquen als infants gairebé el doble de temps que els homes amb un nivell educatiu baix. Si analitzem les dades considerant conjuntament la situació laboral i el nivell educatiu (taula 6), veurem que en el cas dels homes amb una educació superior, el fet de no estar ocupats sí que comporta una major dedicació als infants, cosa que no passa amb els pares amb nivells educatius inferiors. El mateix succeeix amb les dones. Les mares amb una educació superior dediquen més temps als infants que les mares amb nivells educatius baixos, tant si tenen una ocupació com si no la tenen; ara bé, en el cas d'un nivell educatiu baix, les mares desocupades dediquen més temps als fills/es que les que tenen una ocupació.

Un altre dels aspectes que ens aporta l'estudi de Gutiérrez-Domènech (2007), i que concorda amb les dades dels països nòrdics, és la relació que es dona entre la dedicació a la cura dels infants i l'hora de sortida del treball remunerat. Així, les persones que acaben la jornada laboral més tard de les 6 de la tarda, dediquen molt menys temps als fills/es, sobretot un temps de qualitat, i això és aplicable tant als homes com a les dones. Aquest és un dels aspectes fonamentals a l'hora de planificar les polítiques de temps,

sobretot les referides al temps de treball remunerat. Si volem una distribució més igualitària dels temps i dels treballs, cal una reducció de la dedicació dels homes al treball remunerat i, fonamentalment, una reestructuració dels horaris i de les jornades laborals, de manera que se surti abans dels àmbits productius. L'horari laboral és un factor clau per introduir canvis en les distribucions i dedicacions dels temps de cura. Calen unes polítiques que comportin uns horaris de treball que permetin sortir abans del que és habitual al nostre país i que són més freqüents en alguns Estats de la Unió Europea. Així mateix, no hi ha dubte que unes propostes orientades a la reducció del temps de treball de manera sincrònica i quotidiana afavoreixen una major dedicació a la cura dels infants per part dels homes.

2. ANÀLISI MICRO: METODOLOGIA

L'anàlisi qualitativa s'ha realitzat a partir de les dades de 25 entrevistes semi-estructurades a homes de perfils diversos. Les entrevistes les van dur a terme un equip d'homes enquestadors.

Les entrevistes, d'una hora de durada aproximadament, exploraven les dades biogràfiques dels entrevistats i una sèrie de dimensions relacionades amb el temps: el temps de treball remunerat, les noves tecnologies, la vida privada, el temps familiar i el temps lliure i de lleure, així com les relacions socials.

La selecció dels entrevistats es va dur a terme a partir d'uns perfils prèviament definits que tenien en compte l'edat, la classe social, la situació familiar, l'origen ètnic/cultural i l'orientació sexual. Atès que no preteníem fer una anàlisi exhaustiva de cadascun dels perfils, sinó una anàlisi global de la masculinitat amb relació a l'ús del temps –però tenint en compte les dimensions d'edat, classe, ètnia i orientació sexual–, vam optar per limitar les entrevistes a 25, que és el punt de saturació de la informació. Un estudi més detallat –interseccionat amb les dimensions esmentades– de la relació entre masculinitat i temps hagués requerit una major representació dels perfils d'origen ètnic minoritari i de l'orientació sexual. Per a la selecció dels entrevistats es va emprar la tècnica d'*snowball* (Goodman, 1961). Els entrevistadors recorrien al seu cercle de relacions i aquestes proporcionaven unes altres relacions fins a completar els perfils assignats.

Les entrevistes van ser transcrites literalment pels mateixos entrevistadors. L'anàlisi de les dades es va dur a terme a partir de la metodologia qualitativa inductiva, segons els fonaments de la *grounded theory* (Strauss i Corbin, 1994), però des d'una perspectiva «oberta». És a dir, es van codificar els discursos que van servir per generar els conceptes necessaris per construir la teoria. Aquest tipus d'abordatge metodològic –explícit, rigorós i sòlid– permet comprendre el significat del fenomen social objecte de l'anàlisi des del punt de vista dels actors socials implicats. Es tracta d'una interpretació «oberta» dels preceptes de la *grounded theory*, perquè és difícil, almenys en el nostre cas, començar la investigació partint d'un moment «zero», o des d'una taula rasa. De fet, aquesta és una de les crítiques principals que rep aquest plantejament metodològic, en no reconèixer que el problema i el marc teòric poden ser a l'inici de la investigació. Així, en el nostre cas, en el disseny de la investigació i durant i després de l'anàlisi vam fer servir un marc teòric de referència, a partir de l'estudi dels treballs teòrics i empírics relacionats amb el tema, els quals s'han integrat en l'anàlisi.

2.1. Perfil dels entrevistats

A la taula 3 es pot consultar un resum del perfil dels entrevistats.

La mitjana d'edat dels entrevistats és de 43,8 anys. Els perfils del grup que hem definit com a joves (perfils 1-5) tenen una mitjana d'edat de 24,4 anys. Una altra característica d'aquest grup –tret del perfil 5– és que són joves dependents; és a dir, que viuen i depenen de les seves famílies d'origen. El grup més ampli és el corresponent al dels homes adults (perfils 6-20). Aquests tenen una mitjana d'edat de 40 anys; en aquest cas, visquin en parella o no, són persones independents. Finalment, el grup dels homes grans (perfils 21-25), que es caracteritzen per estar jubilats, tenen una mitjana d'edat de 74,4 anys.

Entre els entrevistats predominen els de classe mitjana (14 dels entrevistats) i obrera (9 dels entrevistats). Només 2 són de classe alta.

El nivell educatiu dels entrevistats és alt; gairebé la meitat d'ells tenen estudis universitaris: 12 són diplomats; 6 són llicenciats en carreres tècniques (principalment enginyeria i ciències empresarials); 4 són llicenciats en carreres humanístiques (magisteri, psicologia, periodisme i sociologia); 6 tenen estudis secundaris o formació professional bàsica; 3 tenen batxillerat o formació professional avançada; 4 tenen estudis primaris.

Set dels entrevistats són inactius laboralment (2 estudiants i 5 jubilats). Dels actius, 2 tenen ocupacions no qualificades (peó, magatzem, paleta); 7 treballen en ocupacions que requereixen algun grau de qualificació (instal·lador, mecànic, tècnic d'il·luminació i de so de teatre, sindicalista, metal·lista); 4 són professionals liberals (traductor, professor, psicòleg, periodista). Finalment, 5 dels entrevistats són empresaris o directius d'empresa en sectors de la indústria, la construcció, els serveis i les noves tecnologies.

La majoria dels entrevistats actius laboralment tenen un tipus de treball estàndard i una jornada completa. Dos d'ells són teletreballadors (traductor autònom i periodista *freelance*) i 2 tenen reducció de jornada per qüestions familiars (els dos tècnics de teatre).

Vint dels entrevistats tenen una orientació heterosexual i 5 són homosexuals. Aquests es concentren bàsicament en el grup dels joves (perfils 1-5), encara que també estan representats en els adults i en els jubilats.

Tot i que la majoria dels entrevistats té un tipus de família tradicional –parella, amb fills/es o sense–, 6 d'ells viuen unes altres realitats: comparteixen pis –amb amics o no–, tenen una família extensa (parella, pares, avis i/o amics), i viuen sols, amb fills/es o sense. Aquests nous nuclis «familiars» es donen en major mesura entre els entrevistats joves, els no-autòctons, els divorciats i els gais.

Nou dels entrevistats tenen fills/es menors de 12 anys; l'edat mitjana dels fills/es és de 5,2 anys. Un dels entrevistats té fills/es de més de vint anys d'edat. La mitjana de fills/es per entrevistat és de 1,4 fills/es.

Finalment, 6 dels entrevistats no són autòctons: provenen de l'Argentina, el Pakistan, Bèlgica, l'Equador, el Marroc i el Perú.

Taula 3. Perfils dels entrevistats

Perfil	Edat	Nivell educatiu	Ocupació	O. sexual	Situació familiar	Fills/es	Classe social	Origen ètnic/ cultural
P1	24	ESO	Peó magatzem, cambrer	Gai	Viu en parella i amb els pares	No	Obrera mitjana	Argentí
P2	16	ESO	Estudiant	Hetero	Viu amb els pares i 2 germans	No	Obrera	Paquistanès
P3	27	Llicenciat Químiques	Estudiant	Gai	Viu amb la mare i els avis	No	Mitjana-baixa	Autòcton
P4	26	FP 1 Electrònica	Instal·lador antenes	Hetero	Viu amb els pares	No	Obrera	Autòcton
P5	29	FP Geriatria	Sindicalista	Gai	Viu en parella	No	Obrera	Autòcton
P6	33	Llicenciat Traducció	Traductor autònom	Gai	Solter. Comparteix pis	No	Mitjana-baixa	Autòcton
P7	39	Llicenciat	Empresari	Gai	Viu en parella, amb la sogra i 3 amics	No	Mitjana-alta	Belga
P8	33	ESO	Paleta	Hetero	Comparteix pis	No	Obrera	Equatorià
P9	32	Llicenciat Empresarials	Director Màrqueting	Hetero	En parella	No	Mitjana	Autòcton
P10	47	Enginyer agrònom	Professor ESO interi	Hetero	Divorciat. Viu sol	2 (5 i 7 anys)	Mitjana-baixa	Autòcton
P11	35	FP2	Mecànic de grues	Hetero	En parella	1 (3 anys)	Obrera	Autòcton
P12	42	Llicenciat Sociologia	Director Financer	Hetero	En parella	2 (11 i 4 anys)	Mitjana	Autòcton

Perfil	Edat	Nivell educatiu	Ocupació	O. sexual	Situació familiar	Fills/es	Classe social	Origen ètnic/ cultural
P13	40	Diplomat Magisteri Músic	Tècnic de teatre <i>freelance</i>	Hetero	En parella	1 (10 mesos)	Mitjana-baixa	Autòcton
P14	34	Llicenciat Psicologia	Psicòleg	Hetero	En parella	1 (2 anys)	Mitjana-baixa	Marroquí
P15	50	Llicenciat Periodisme	Periodista <i>freelance</i>	Hetero	En parella	2 (11 i 5 anys)	Mitjana	Autòcton
P16	39	ESO	Pintor	Hetero	En parella i comparteix pis	1 (7 anys)	Obrera	Peruà
P17	46	Enginyeria	Empresari construcció	Hetero	En parella	2 (3 anys)	Alta	Autòcton
P18	39	BUP, FP II	Tècnic teatre	Hetero	En parella	1 (4 mesos)	Mitjana-baixa	Autòcton
P19	40	Enginyeria Telecomunicacions	Directiu RR HH	Hetero	En parella	2 (8 i 5 anys)	Mitjana-alta	Autòcton
P20	52	EGB	Metal·lista	Hetero	En parella	2 (20 i 21 anys)	Obrera	Autòcton
P21	70	Batxiller Superior	Empresari jubilat	Hetero	En parella, fill (35 anys) i empleada domèstica	Sí	Alta	Autòcton
P22	77	Primaris	Administratiu jubilat	Gai	Sol	No	Mitjana-baixa	Autòcton
P23	74	Primaris	Tipògraf jubilat	Hetero	En parella	Sí	Obrera	Autòcton
P24	81	Primaris	Conductor jubilat	Hetero	En parella	Sí	Obrera	Autòcton
P25	70	Magisteri	Mestre jubilat	Hetero	En parella	Sí	Mitjana	Autòcton

3. ANÀLISI EXPLORATÒRIA DEL DISCURS: ELS TEMPS QUE DEFINEIXEN ELS HOMES

Per anar avançant en el coneixement dels entrevistats, en aquest apartat es presenten els resultats de l'anàlisi de les paraules que apareixen amb més freqüència en el discurs. Aquesta anàlisi s'ha fet a partir del programari d'anàlisi de dades textuais ATLAS.TI. Les paraules s'han depurat i agrupat per criteris significatius. Amb aquesta informació s'ha elaborat una sèrie de mapes conceptuals que dibuixen els significats i els discursos que apareixen en els entrevistats. Atès que les preguntes de les entrevistes estaven relacionades amb els usos que els homes fan del temps, la construcció dels significats i dels discursos està relacionada amb el temps. Així, l'anàlisi de les paraules que apareixen amb més freqüència en els discursos defineix els temps i els seus usos en els homes entrevistats. En aquest apartat s'analitzen les paraules que apareixen en els discursos de les entrevistes amb relació a l'edat. S'han establert tres grups significatius: els joves dependents (perfils 1-5), els adults (perfils 6-20) i els homes grans (perfils 21-25).

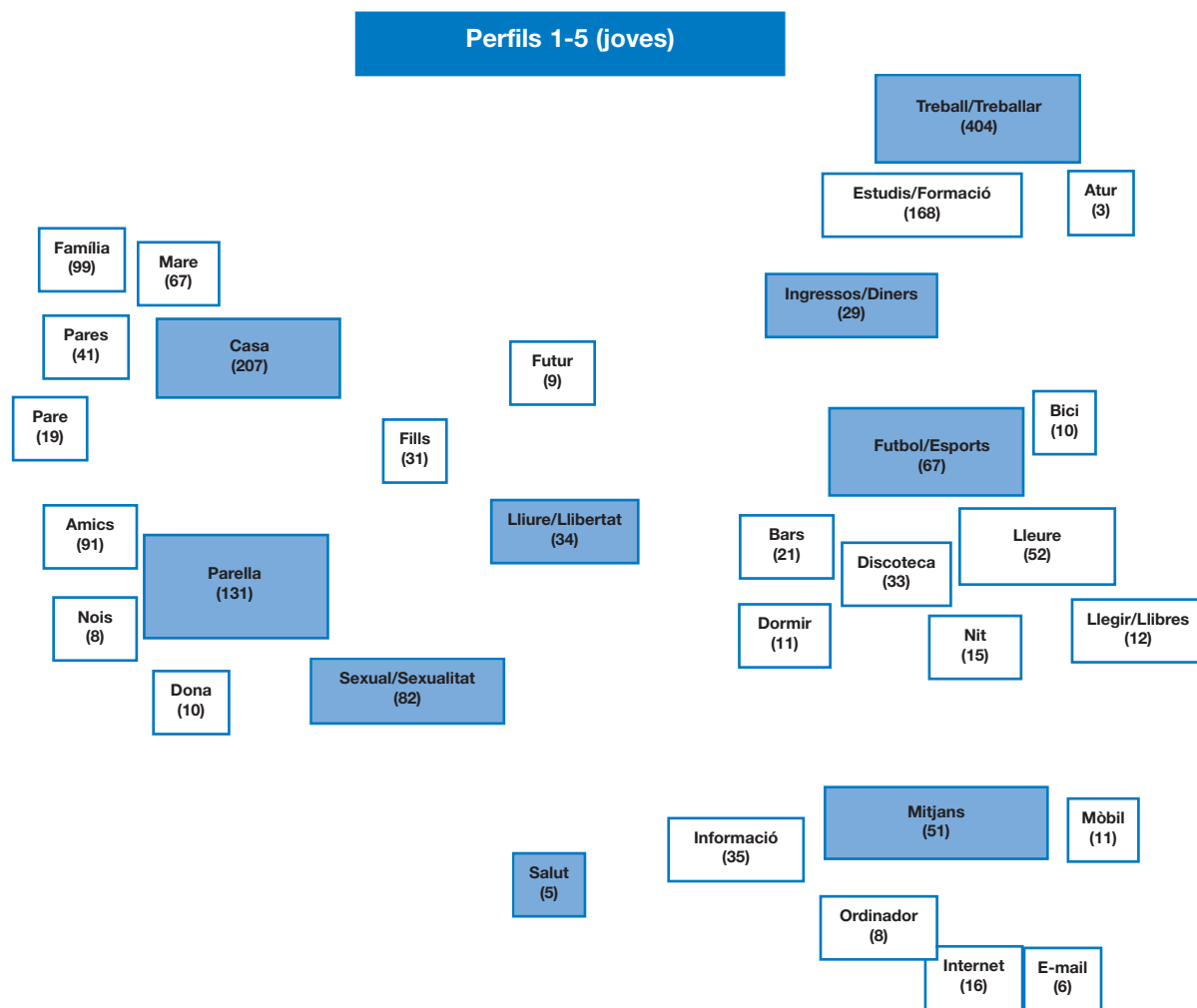
En els homes joves (perfils 1-5), (vegeu gràfic 1), els conceptes que apareixen més sovint en els seus discursos són: «treball» i «treballar», així com els relacionats amb els «estudis» o la «formació», els «ingressos», els «diners» i l'«atur».

L'àmbit domèstic i familiar està dividit en dos nuclis. D'una banda, la «casa», la unitat familiar d'origen, on hem situat la «família» i els «parens». En aquest nucli, la «mare» té un pes més important en els discursos que el «pare». Per tant, aquests joves dibuixen un nucli familiar tradicional, en què la «mare» té un major pes o importància com a cuidadora de la llar. En aquest nucli, a diferència del que succeeix a altres grups, no apareixen referències significatives a les «tasques domèstiques», en què la participació dels joves entrevistats és més aviat escassa.

El segon nucli d'aquest àmbit està relacionat amb la «parella» i els «amics», principalment nois. Aquest nucli té menys presència que el de «casa», i també hi hem situat els conceptes «sexual/sexualitat» –rellevant en aquest grup– i «fills» –menys important–.

A diferència dels altres dos grups, l'àmbit de l'«oci» té un pes important en la narrativa dels joves dependents. És un àmbit molt variat, en què predominen els «esports», especialment el «futbol», i les activitats nocturnes de «discoteca» i «bars». Els «mitjans» és un altre dels àmbits variats, i comprèn «internet», el «mòbil» i l'«e-mail». Finalment, paraules com ara «lliure/llibertat», «futur» i, en menor mesura, «salut», també són significatives en els discursos dels joves.

Gràfic 1. Frequència de paraules que apareixen en els discursos dels joves (perfils 1-5)

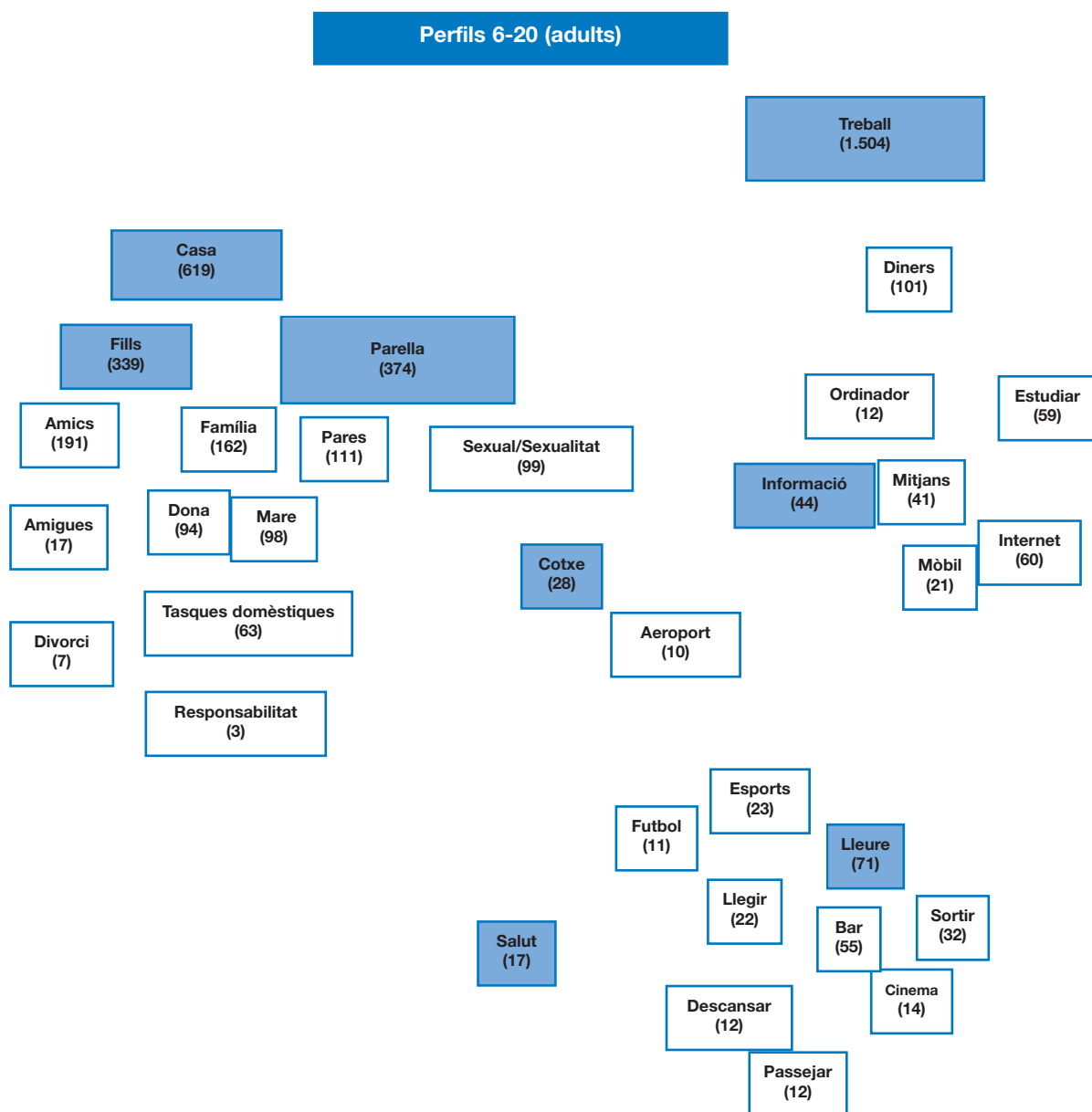

Font: elaboració pròpia amb Atlas.ti

En el grup dels homes adults (perfils 6-20), (vegeu gràfic 2), el temps de «treball» remunerat destaca molt per damunt de la resta. Aquest àmbit està relacionat amb els «diners» i amb la «informació». Els mitjans, en aquest cas «internet» i el «mòbil», estan relacionats, principalment, amb l'ús que se'n fa en l'àmbit del «treball», tal com podem comprovar en el capítol següent. Els conceptes «estudiar» o «formar-se» tenen un pes menor en els adults que en els joves.

El segon gran àmbit és la «casa»; en aquest cas forma un sol nucli en què se situen, per raó de la freqüència amb què apareixen en el discurs: la «parella», els «fills/es» i la «família». La paraula «sexual/sexualitat» també hi és present. El «divorci» també té una presència en el discurs. A diferència del que succeeix en el grup de joves, en aquest apareixen les «tasques domèstiques» i la «responsabilitat». En l'aspecte de les relacions socials, els «amics» estan més presents que les «amigues». En l'àmbit de l'«oci», el «bar» o «sortir» estan per damunt dels «esports» i del «futbol». Uns altres aspectes que apareixen en els discursos d'aquests homes inclouen: el «cotxe», l'«aeroport» i la «salut».

Gràfic 2. Freqüència de paraules que apareixen en els discursos dels adults (perfils 6-20)

Font: elaboració pròpia amb Atlas.ti

En els perfils 21-25, corresponents al grup d'homes grans jubilats (vegeu gràfic 3), l'àmbit «casa» té més presència que el de «treball» remunerat. En l'àmbit «casa» apareixen, per grau d'importància, les paraules següents: «parella», «família», «fills/es», «tasques domèstiques» i «comprar». Uns altres conceptes relacionats amb l'àmbit «casa» i que són significatius en els discursos dels homes grans són tots els que fan referència als néts, com ara: «col·legi», «infants», «cuidar» i fins i tot «biberons». El «treball», com ja hem comentat, té una presència menor, però continua sent important en el discurs d'aquests homes, així com la «jubilació».

L'apartat d'«oci» destaca per la diversitat de propostes, com ara «viatjar», i les que fan referència a «ciutats», el «poble/camp», a més de «dormir», «natació», «caminar/passejar» i «llegir». En els discursos, els «mitjans» i la «informació» es relacionen amb l'«oci», on apareix la «televisió» i, en menor freqüència que en els altres grups d'edat, «internet».

Uns altres aspectes específics d'aquest grup són les referències a l'«abans» o al «passat» i, amb relació a això, els conceptes «record», «guerra», «exèrcit/mili» o «respecte». Les paraules «conflicte» i «canvi» també tenen un significat en els seus discursos.

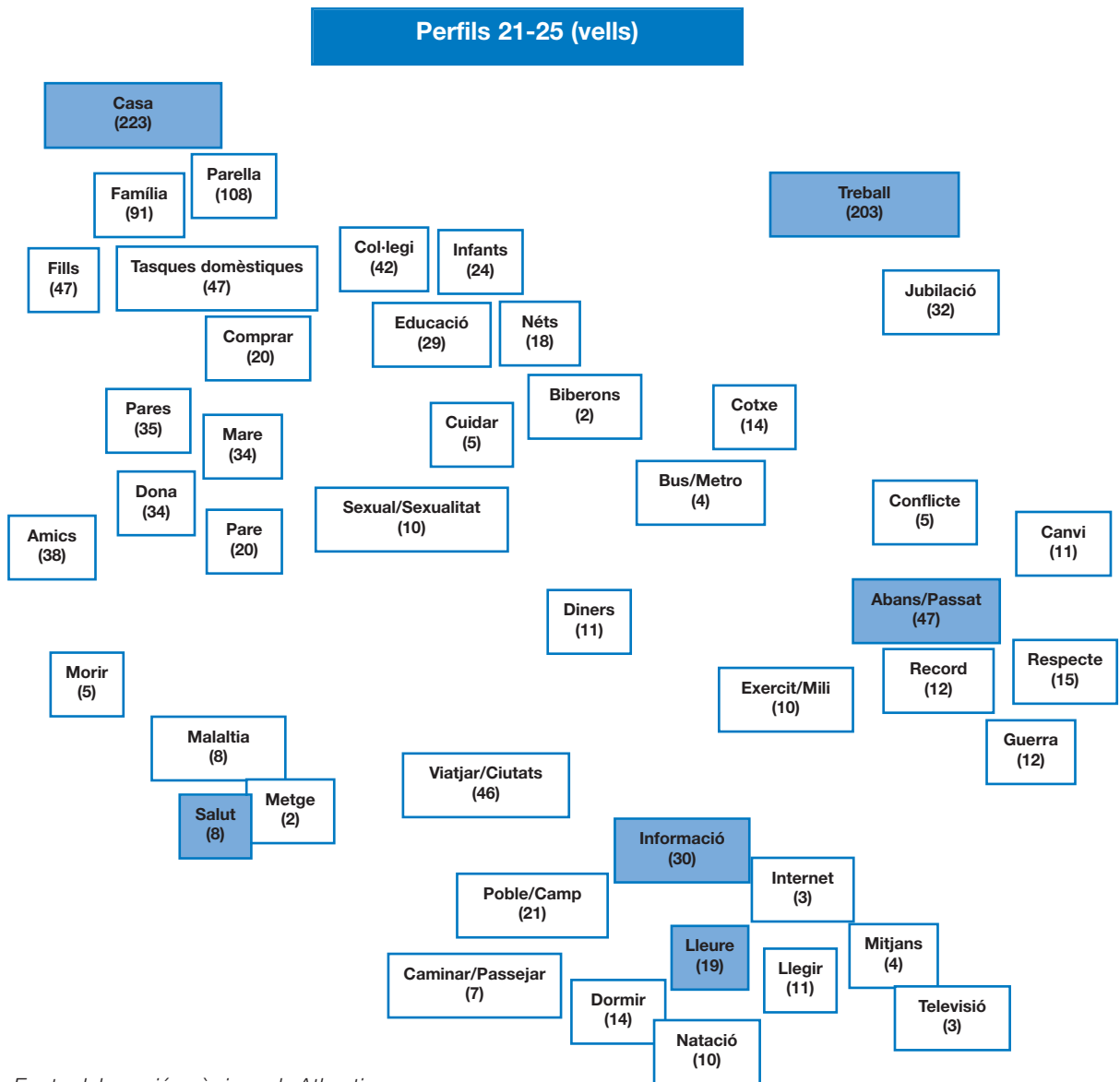
Finalment, apareix la paraula «salut» juntament amb d'altres, com ara «malaltia», «metge» i «morir».

En el cas dels homes grans jubilats, l'escassa literatura existent indica que els esdeveniments del curs de la vida –com el matrimoni, l'abandonament del mercat laboral, la mort de la parella o la pèrdua de les capacitats físiques o mentals– obliguen aquests homes a posicionar-se i a renegociar els seus rols de gènere. Això és especialment important quan els homes es jubilen i se separen de l'experiència laboral (Whearty, 2004). Per a d'altres autors, com Connell (2001), l'edat comporta, en molts casos, una pèrdua de poder i d'estatus que situa aquests homes en els límits de la subordinació i la marginació respecte a la masculinitat dominant. En aquest sentit, els homes grans es «feminitzen».

No obstant això, aquesta anàlisi ha de tenir en compte les trajectòries de classe social. Segons indiquen Emslie, Hunt i O'Brien (2004) en el seu estudi sobre els homes grans a l'oest d'Escòcia, els homes que havien tingut una mobilitat ascendent de classe social eren més igualitaris en la divisió sexual del treball domèstic. En aquesta mateixa línia se situen els estudis de Varley i Blasco (2000) sobre ancians en el Mèxic urbà, on el rol de la masculinitat hegemònica es perd gradualment al llarg de la vida, provocant més desavantatges en els homes pobres que tradicionalment han tingut menys participació i dificultats en les responsabilitats familiars i domèstiques.

Així, amb l'augment de l'esperança de vida dels homes i amb l'increment de les necessitats de cura (dels néts/es), però també d'altres familiars (de les parelles amb malalties com ara Alzheimer o demència), és probable que els homes grans cada vegada tinguin un pes més important en el rol de cuidadors (Thompson, 2002, citat a Russell, 2007).

Gràfic 3. Frequència de paraules que apareixen en els discursos dels homes grans (perfils 21-25)

Font: elaboració pròpia amb Atlas.ti

Com hem vist, el temps de treball té un pes important en l'ordre simbòlic de la masculinitat. És present en tots els grups d'edat: en els joves, com una projecció de futur; en els adults, com la realitat; i, en els grans, com un element del passat, encara present en els seus discursos.

Per a molts homes, el treball remunerat proporciona uns recursos econòmics interrelacionats amb uns beneficis simbòlics que reforcen mútuament la seva posició de poder i autoritat, tant a la feina com a la llar (Collinson i Hearn, 2005). El treball remunerat (i el fet d'estar fora de casa) és un dels ancoratges de les identitats masculines tradicionals. En el cas dels homes

grans, quan aquest element perd importància en l'ordre social i simbòlic dels homes, es pot produir una renegociació dels rols de gènere. A d'altres col·lectius –com, per exemple, el dels aturats–, aquesta pèrdua del treball no va acompanyada necessàriament d'un canvi dels homes. La investigació empírica duta a terme amb homes aturats a Anglaterra (Willot i Griffin, 2000) indica que, tot i que l'atur pot generar un canvi en les identitats masculines tradicionals, la realitat mostra que, encara que en els discursos dels aturats hi hagi implícita una pèrdua de poder i de masculinitat, això no coincideix amb un canvi en les formes dominants de masculinitat cap a alternatives profeministes. En la mateixa línia se situen autors com ara Segal (1990) i Messner (1993), que assenyalen que l'atur en els homes no va acompanyat necessàriament d'un increment en les responsabilitats domèstiques.

4. SOBRE MASCULINITAT I MASCULINITATS: EL CICLE VITAL COM A ELEMENT D'ANÀLISI DE L'ÚS DEL TEMPS

4.1. Models de masculinitats

Segons Connell, el terme «masculinitat» defineix el comportament com el resultat del tipus de persona que s'és. En aquest sentit, una persona no-masculina es comporta de manera diferent: és pacífica en comptes de violenta, conciliadora en comptes de dominant, predisposada als esports i no li interessen les conquestes sexuals. El concepte de masculinitat és relacional: només existeix en contrast amb la feminitat (Connell, 2001). D'altra banda, aquesta autora assenyala que els termes «masculí» i «femení» van més enllà de la diferència sexual: es refereixen a com els homes es diferencien els uns dels altres i a com les dones es diferencien entre elles en termes de gènere.

Els teòrics postmodernistes relacionen aquestes categories amb els llocs i institucions de producció i consum, espais socials i militars que tenen un fort component de gènere. Connell (2001) assenyala que el fet que, en una economia capitalista basada en la divisió sexual del treball, els homes –i no les dones– controlin la majoria de les grans corporacions i fortunes privades no és un accident estadístic, sinó una part del procés social de construcció de la masculinitat.

Per tant, ampliant el terme, la masculinitat és, simultàniament, un lloc en les relacions de gènere, les pràctiques a través de les quals els homes s'adhereixen a aquest lloc «amb gènere», i els efectes d'aquestes pràctiques en els cossos, la personalitat i la cultura. A més a més, les pràctiques que es relacionen amb l'estructura de gènere es configuren –o són– com un procés dinàmic en connexió amb les situacions històriques.

A principis dels anys vuitanta, les feministes negres, en especial (Crenshaw, 1989, 1991; Hill Collins, 1991), van canviar la categorització simplista i

anhistòrica de la teoria del rol de gènere dels anys setanta. Partint d'aquesta base, Connell va desenvolupar l'anàlisi teòrica del gènere com a múltiple, creada a través de la configuració de les pràctiques. La idea que la masculinitat hegemònica es crea amb relació a les masculinitats subordinades i marginades, i amb relació a les feminitats, va proporcionar eines conceptuals per entendre de quina manera les relacions de raça, classe social, gènere i orientació sexual interseccionaven en les pràctiques diàries i en les institucions. Va ser en especial en el llibre *Masculinitats* (1995) on va posar de manifest la seva multiplicitat i dinamisme. Partint de tradicions teòriques com el marxisme gramscian, i de les teories feministes, va elaborar un mètode per examinar el gènere i les trajectòries sexuals amb relació als règims de gènere institucional i als ordres socials de gènere.

Aquest mètode construeix una sèrie de patrons de masculinitat que ens serveixen com a model d'anàlisi de la relació entre masculinitat i usos del temps. El primer d'aquests patrons és el que correspon a la «masculinitat hegemònica», que es defineix com una configuració de pràctiques de gènere que donen sentit a la legitimitat del patriarcat, el qual garanteix la posició dominant dels homes i la subordinació de la dona. Segons les premisses de Gramsci (1971), l'hegemonia és un concepte dinàmic. Es refereix a les batalles que hi ha pel lideratge en els canvis històrics. És a dir, grups nous poden canviar les solucions antigues i construir una hegemonia nova. L'hegemonia és, per tant, una relació històrica dinàmica. En termes de masculinitat, l'hegemonia es dona quan s'estableix una correspondència entre els ideals culturals i el poder institucional.

La segona categoria fa referència a les «masculinitats subordinades»; és a dir, a les relacions de domini i subordinació que s'estableixen entre grups d'homes. A Occident, el cas més evident és la dominació dels homes heterosexuats i la subordinació dels homes homosexuals. No obstant això, aquestes relacions de domini i subordinació no solament es donen entre homes heterosexuats i homosexuals. Alguns homes i joves també són expulsats de la legitimitat. El procés es realitza a través d'insults o desqualificacions: «efeminat», «nen de mamà», «setciències», «quatre ulls», «marrieta», «gros», «vell», «discapacitat», etc.

Les «masculinitats còmplices» formen la tercera de les categories. Aquesta sorgeix com a conseqüència que actualment molts homes no se situen en les definicions normatives i estàndards de la masculinitat hegemònica. Aquesta categoria fa referència als grups d'homes que s'aprofiten dels beneficis patriarcals, però que es comprometen amb la parella, la paternitat i la vida comunitària. És a dir, són homes que, més que adoptar una actitud dominant i autoritària, estableixen negociacions amb les dones.

Finalment, la quarta categoria, a diferència de les anteriors, més que comprendre les relacions internes de l'ordre de gènere, es refereix a la connexió del gènere amb altres estructures socials, com ara la classe i la raça. En aquest cas es refereix a «masculinitats marginades», amb relació a l'«autorització» de la masculinitat hegemònica dels grups dominants (blancs, classe alta i mitjana).

Aquest marc d'anàlisi desenvolupat per Connell (1995) ens ajuda a comprendre els models de masculinitat amb relació a l'ús del temps que apareixen en les nostres dades, tenint en compte que no són categories fixes, sinó

que configuren pràctiques generades en situacions particulars en estructures relacionals canviants.

Tot seguit explorem la percepció que tenen els homes entrevistats d'ells mateixos. A la primera pregunta del qüestionari de les nostres entrevistes se'ls demanava que es definissin emprant al voltant de deu frases que comencessin per «Jo sóc...». L'anàlisi de les respostes ens dona una primera aproximació a les diverses orientacions i models de masculinitat dels entrevistats i la seva relació amb l'ús del temps.

Al gràfic 4 hem agrupat les respostes de tots els entrevistats en blocs temàtics. Definir-se a través del temps laboral («sóc treballador» o «professional de...») és la resposta més habitual, especialment entre els homes que tenen un estatus professional alt (enginyers, professionals liberals, directius, etc.), encara que ser «bon treballador» també és una característica assenyalada pels homes en ocupacions menys qualificades.

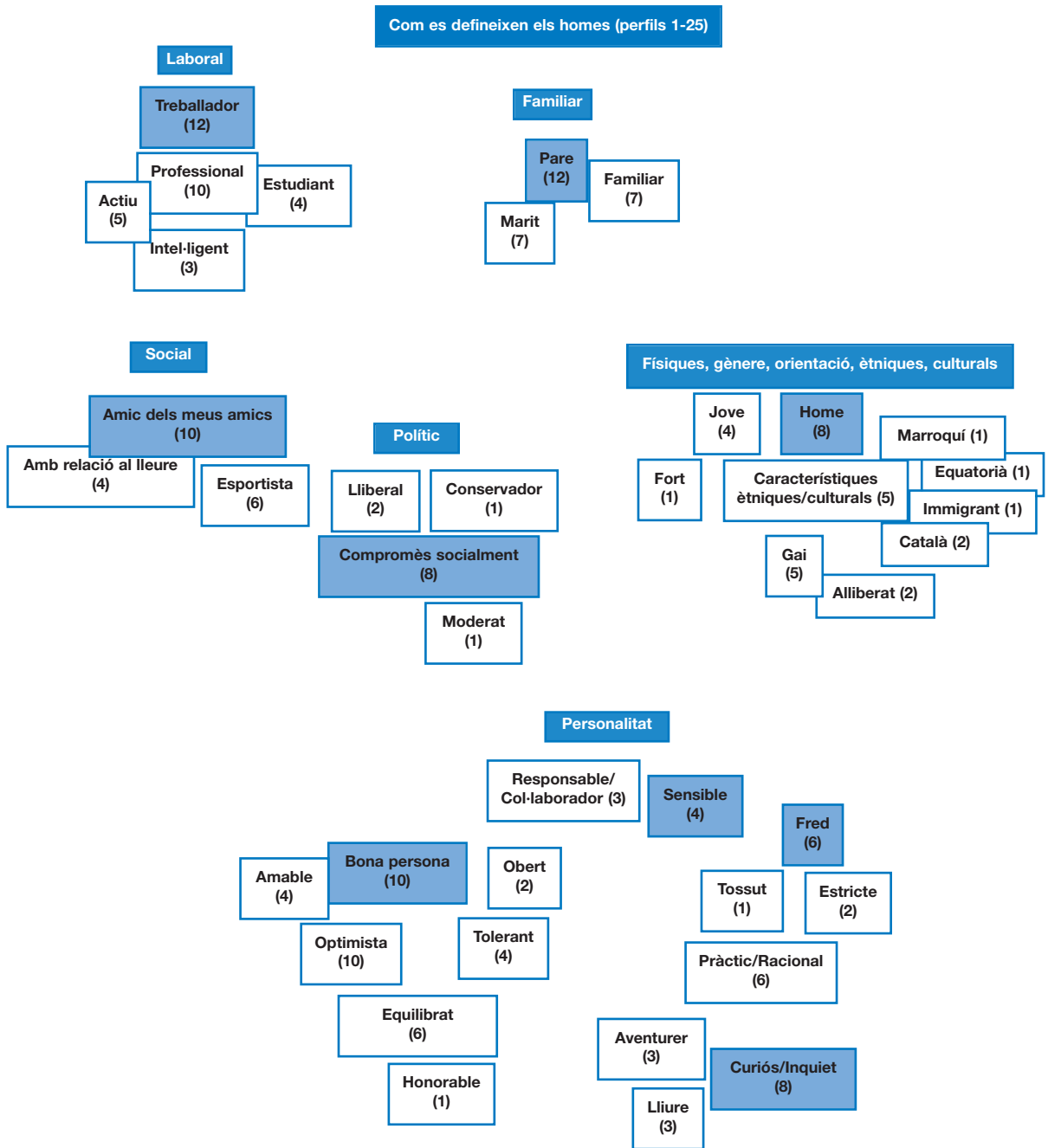
El temps familiar («ser pare», «marit» o «familiar») també confereix una identitat als entrevistats, encara que en menor mesura.

El temps social, les relacions socials i la política són els altres elements amb què es defineixen els homes. L'amistat, els esports i el compromís social apareixen com a categories importants.

Hi ha un grup d'homes que es defineixen per les seves característiques ètniques/culturals o per la seva orientació sexual. Es tracta d'alguns dels homes no autòctons o dels gais. Aquestes característiques els situen en les masculinitats subordinades o marginades amb relació a la masculinitat hegemònica. Els homes autòctons i heterossexuals no necessiten «definir-se» com a tals, perquè aquestes categories són consubstancials a la seva identitat masculina hegemònica. En aquest grup també hem situat la categoria «home»; en aquest cas, són els entrevistats més joves els que es defineixen en aquests termes. En la construcció simbòlica del seu ordre social, la virilitat és quelcom que han d'assolir els joves.

Pel que fa a la definició de la seva personalitat, es poden establir quatre grups: els que utilitzen característiques positives («bona persona»); els que parteixen dels rols tradicionals masculins («fred», «estricte», «tossut», «racional»); els alternatius («aventurer», «curiós», «lliure»); i els igualitaris («col·laborador», «sensible»).

Gràfic 4. Com es defineixen els homes (perfils 1-25)

Font: elaboració pròpia amb Atlas.ti

4.2. Els ideals de masculinitat

En aquest apartat analitzem l'ideal d'home al qual aspiren els entrevistats, que correspon la pregunta final del guió de l'entrevista. Al gràfic 5 hem agrupat les respostes per grups d'edat.

Sovint, aquest «ideal» es relaciona amb les pràctiques i els usos del temps: de treball remunerat, familiar, social, personal.

En el grup dels joves destaquen per damunt de la resta els aspectes relacionats amb la masculinitat hegemònica, com ara els ideals d'homes esportistes, assenyalant fins i tot jugadors famosos, i les característiques relacionades amb la projecció social, com ara ser reconegut o respectat. Aquest tipus de masculinitat predomina per damunt d'altres referents «alternatius».

Uns altres valors que s'esmenten són els relacionats amb el temps social: el que es passa amb els amics i compartint, així com la felicitat o sentir-se satisfet a la vida, ser responsable o tranquil i bona persona. La independència és un altre anhel dels joves dependents. En dues ocasions s'esmenta que no es té cap ideal o que es desitja ser «normal». Després d'aquests se situen les actituds conformistes davant la vida.

La configuració de la identitat entorn de l'ideal de família i de parella, com a projecte, també ocupa un lloc destacat en les aspiracions dels joves entrevistats.

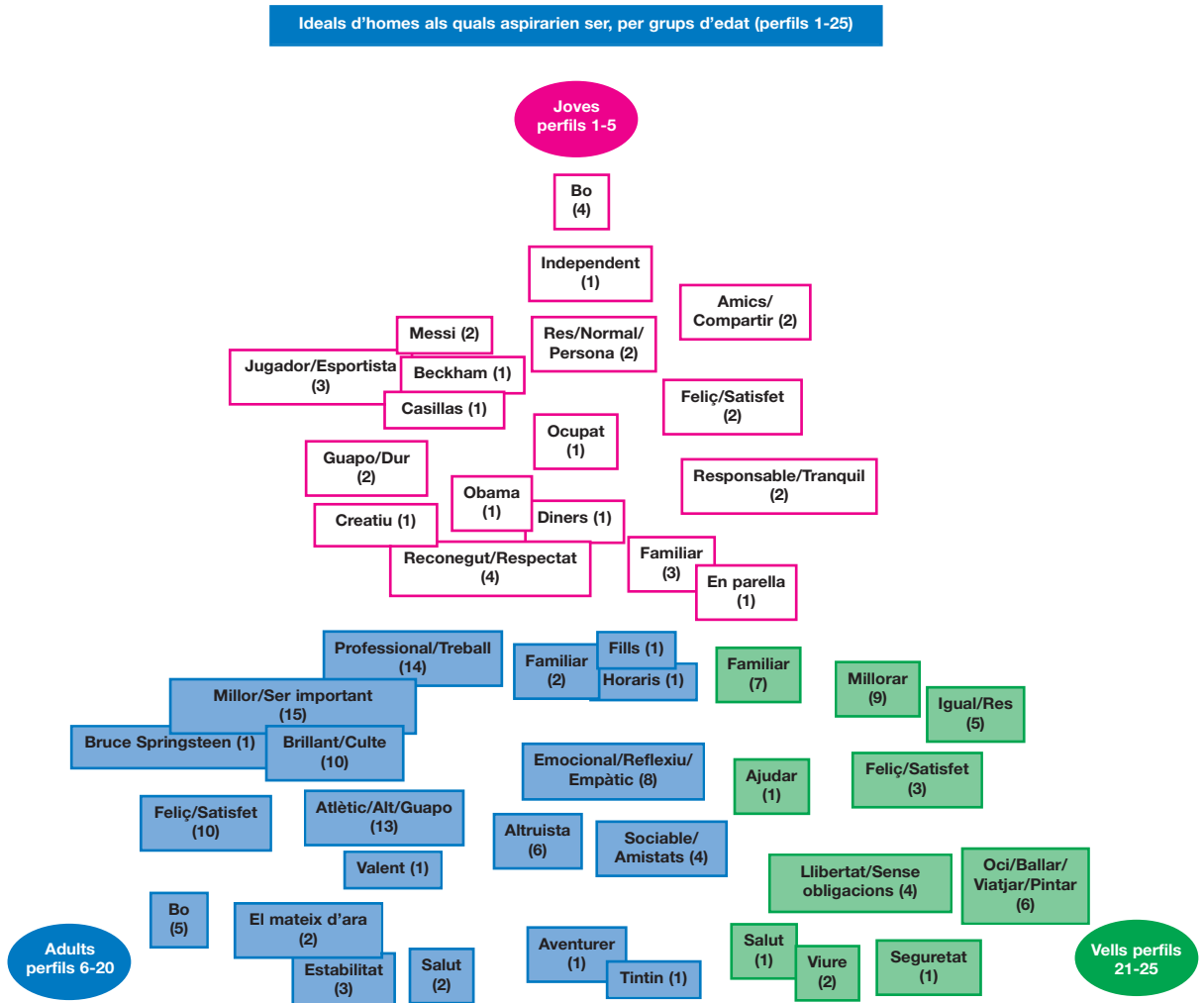
En els adults hem trobat dos models d'homes amb relació a l'ideal de masculinitat al qual aspiren. El primer, majoritari, es caracteritza pels ideals d'homes que ideològicament i culturalment s'associen amb l'hegemonia. La identificació es relaciona, principalment, amb el temps de treball. Destaquen les característiques professionals –ser un bon professional o treballador–, i les associades amb aquestes: ser important o millor, brillant, culte. Les altres característiques que destaquen estan relacionades amb els aspectes socials i amb la representació corporal, o encarnació, de la masculinitat d'èxit, l'hegemònica: ser atlètic, alt, guapo i valent.

El segon model és el dels homes adults que en l'ideal de masculinitat destaquen els aspectes relacionats amb el temps familiar, com ara ser un bon pare o tenir millors horaris per poder dedicar més temps a la família. També destaquen característiques que definirien ideals «alternatius» de masculinitat, com ara ser emocional, reflexiu, empàtic, altruista.

Quant als homes grans, hi ha un canvi en les seves prioritats respecte als altres grups. El temps de treball –l'àmbit públic i professional– desapareix de les seves aspiracions. Per contra, el temps familiar i el temps d'oci, molt diversificat, adquireixen rellevància. Un altre aspecte destacable és l'anhel de llibertat o el fet de no tenir obligacions.

La situació econòmica i la pèrdua d'estatus fa que alguns d'aquests homes aspirin a «millorar», mentre que d'altres es conformen amb la situació que tenen.

Gràfic 5. Ideals de masculinitat per grups d'edat (perfils 1-25)

Font: elaboració pròpia amb Atlas.ti

En aquesta primera anàlisi exploratòria, la qual relaciona el temps i les seves pràctiques amb la subjectivitat i la construcció de masculinitats, s'ha pogut constatar que l'edat i el cicle vital són els aspectes que defineixen les pràctiques i les relacions de gènere dels homes.

En els joves, per exemple, hi ha una forta identificació –cultural i ideològica– amb els models hegemònics de masculinitat. És possible que darrera d'aquest fort aferament al model hegemònic hi hagi la pressió –interna i externa– a què estan sotmesos els joves per demostrar la seva virilitat en aquesta fase de construcció de la seva masculinitat.

En els adults, l'adscripció al model hegemònic de masculinitat es reafirma a través de la importància que adquireix per a aquests homes el temps de treball remunerat i la professió. Les relacions i pràctiques en estructures de

producció amb un fort component de gènere impacten en els seus models i ideals de masculinitat. D'altra banda, les relacions de gènere que s'estableixen en la família postmoderna provoquen en alguns homes adults una negociació de les seves pràctiques i una deriva cap a models de masculinitat més igualitaris, encara que en alguns casos es pugui tractar més d'un ideal que d'una pràctica.

En els homes grans, on la identificació amb l'esfera laboral és menor, hi ha una renegociació dels rols i de les relacions de gènere. El model hegemònic de masculinitat està menys present en l'àmbit de les pràctiques, tot i que encara tingui un pes important en els valors ideològics i culturals.

Al llarg de la vida, els homes poden canviar a causa d'una sèrie de transicions vitals, com ara el matrimoni, el naixement dels fills/es, la desvinculació del mercat laboral, la pèrdua de capacitats físiques i mentals, les malalties o morts. Segons assenyala Coltrane (1994), cal incloure el cicle vital –i les interseccions de gènere, com ara la classe social, l'ètnia/cultura i l'orientació sexual– en l'anàlisi de la masculinitat a fi i efecte d'ampliar el concepte als significats contradictoris i a les experiències de la virilitat. Això ho veurem en els capítols següents.

5. MASCULINITATS, CLASSES SOCIALS I TEMPS

Ja hem indicat que la identitat de gènere és un fenomen construït socialment, permanentment inacabat i subjecte a les múltiples i diverses influències que exerceixen els diferents marcs d'acció en què les persones interaccionen en la seva vida quotidiana.

Ara, cal que ampliem l'anàlisi dels homes tenint en compte els factors principals de la seva diversitat. Un dels eixos estructuradors més importants per entendre la diversitat dels usos del temps per part dels homes és la classe social. Com veurem en els apartats següents, la classe social està íntimament lligada al mercat de treball. El tipus de presència en aquest mercat (a temps complet, a temps parcial, amb flexibilitat, amb més o menys autonomia, etc.) condiciona enormement els usos del temps dels homes (i, per consegüent, les relacions de gènere). En l'altre extrem, els homes absents del mercat de treball (perquè encara no hi han entrat o perquè ja n'han sortit) també ens mostraran que mantenen un altre tipus de relació amb el temps, la qual cosa ens ajudarà a concretar les diversitats masculines que hem estat comentant fins ara.

En els debats de finals del segle xx sobre les relacions entre classe i gènere es posava l'accent en les dones i la seva posició marginal en l'anàlisi de classes tradicional. Així es produïa, almenys en el camp de la teoria i l'anàlisi sociològica, una vinculació gairebé «natural» entre masculinitat i classe, tal com apunta Morgan (2005): *However, this identification was implied rather than explicit, latent rather than manifest* (Morgan, 2005: 166).

La nostra intenció en aquest capítol és considerar l'estructura de classes amb relació a les masculinitats i viceversa. Per a això, en primer lloc repasarem l'anàlisi de classes. Després revisarem l'anàlisi convencional de les relacions entre classe i gènere, i tot seguit introduïrem el paper de l'estudi de la masculinitat en l'estructura de classes; i al revés: el paper de l'estructura de classes en la definició-redefinició de les masculinitats. Finalment analitzarem les dades del nostre estudi per poder comprendre millor el paper real de l'entramat format per les classes socials i les relacions de gènere.

5.1. Classe i gènere

La literatura científica sobre les relacions entre classe i gènere s'ha centrat bàsicament en les desigualtats (tant de classe com de gènere) que afecten les dones, obviant, fins fa molt poc, les implicacions de les masculinitats en l'anàlisi de classe i viceversa.

El problema que ha generat més debat en la literatura sociològica sobre classe i gènere ha estat el referit a la dificultat empírica d'assignar posicions de classe a les dones. L'origen d'aquest problema rau en la concepció que l'ocupació de les dones era secundària (atesa la baixa activitat laboral femenina i el seu caràcter intermitent), i molts estudiosos ho van utilitzar com a motiu per excloure les dones de l'anàlisi de l'estructura social. No obstant això, com molt bé ha assenyalat Crompton, la nostra dificultat empírica de classificació de les dones no justifica que s'exclouï el gènere de les teories d'estructura social (Crompton, 1986); en el fons, el que s'amaga darrera de tot això és la dificultat empírica d'establir relacions teòriques entre gènere i classe.

En el debat teòric, les discussions més abundants han girat entorn de la primàcia d'un dels dos eixos estructuradors, amb un gran predomini, en els darrers anys, de teories més integradores en el sentit de comprendre que ambdós eixos estan molt interrelacionats. Aquesta integració s'ha produït afegint el gènere a les teories de classes existents, o mitjançant una reconceptualització de l'anàlisi de l'estructura social tal com s'havia entès fins ara.

A grans trets podríem distingir tres estratègies d'anàlisi. En primer lloc, la perspectiva que considera que gènere i classe són fenòmens diferents. Aquesta perspectiva, més coneguda com la posició convencional, considera que les teories de classe no tenen cap relació amb les desigualtats entre homes i dones. En segon lloc, la perspectiva que considera que el gènere es pot integrar en les teories existents sense modificar-les. Aquesta estratègia emmarca tot un seguit d'aportacions que pretenen tenir en compte el gènere a partir de les teories de classe convencionals. Finalment, la tercera estratègia considera que per comprendre les desigualtats de classe i gènere cal una reconceptualització profunda de les teories d'estructura social; en aquest cas es posa l'accent en la impossibilitat, per part de les teories de classe convencionals, d'explicar les desigualtats de gènere i en la necessitat de dur a terme una reconstrucció teòrica que possibiliti la interrelació de gènere i classe.

La nostra anàlisi s'emmarca dins d'aquesta última línia, i ho fa de la manera següent:

Partint de les teories que integren els àmbits de la producció i la reproducció com la millor manera d'entendre els usos del temps d'una forma integral.

Tenint en compte els canvis en les masculinitats i la relació mútua que mantenen amb el sistema de classes.

5.1.1. Les teories revisionistes de la producció/reproducció

Considerem que la perspectiva més adequada per abordar les relacions entre classe i gènere és la que ens proporcionen les teories de la producció/reproducció. Aquestes teories tenen en comú el fet de reconèixer, explícitament, que les teories de l'estructura social inclouen l'esfera privada en la mateixa mesura que el món públic del treball i el mercat.

Per tant, tindríem dos sistemes d'ocupacions: el remunerat i el no remunerat. L'ordre del gènere s'inclou tant en el domini domèstic com en el públic. El sistema d'estratificació del domini públic no es pot entendre sense fer referència a l'eix del gènere (Stacey, 1986). Es critica que les teories d'estructura social es basin exclusivament en l'esfera pública o, més concretament, en el mercat de treball. No es tracta només del problema de les posicions de classe de les dones, sinó del fet que les posicions de classe (també) dels homes no es poden entendre sense recórrer al treball reproductiu.

Aquesta perspectiva defensa que quan parlem de la posició de classe d'una persona, hem de tenir en compte la seva situació reproductiva. El treball reproductiu ens explica, en part, la segregació sexual vertical del mercat de treball: el fet que la dedicació al treball reproductiu recaigui gairebé de forma exclusiva en les dones no els permet tenir les mateixes possibilitats de fer carrera que els homes. Aquesta segregació sexual vertical també repercuteix en la construcció de les classes socials.

Així doncs, la perspectiva de la producció/reproducció evidencia que el mercat de treball i, per consegüent, l'estructura de classes no és sexualment neutra. El treball reproductiu ens permet comprendre millor la dinàmica del comportament dels homes i de les dones en el mercat de treball (Torns, Carrasquer, 1987).

En definitiva, aquesta perspectiva parla de les classes com a principals grups de desigualtat; es tracta de classes amb homes i dones. L'estructura de classes resultant no s'entén únicament amb referència a l'eix productiu. L'explicació de la seva dinàmica necessita un altre eix explicatiu: el treball reproductiu, que ens permet comprendre millor les relacions entre gènere i classe.

5.2. Masculinitats i classe social

5.2.1. Mirant les classes socials des de les masculinitats

Si mirem els elements centrals del model de classe, trobem fortes connexions entre propietat, ocupació i masculinitats. En el cas de la propietat, observem que, històricament, la transmissió de la propietat s'ha produït a través de la línia masculina. En el cas de l'estructura ocupacional, són les feministes mateixes les que han subratllat les discriminacions que pateixen les dones a causa de les segmentacions horitzontal i vertical del mercat de treball. En el primer cas parlem de la concentració de dones o d'homes en unes activitats productives determinades (dones en llocs administratius, atenció sanitària, perruqueria, ensenyament infantil i primària; i homes en treballs industrials, construcció, etc.). Per concentració vertical s'entén la concentració dels homes en els llocs de poder i supervisió, i de les dones en les categories de simples empleades.

En definitiva, podem veure que, efectivament, hi ha una forta vinculació entre gènere i estructura ocupacional.

Una altra distinció que també reforça el caràcter masculí de l'estructura de classes és la separació entre les esferes pública i privada; la primera vinculada als homes i la segona a les dones.

Des del punt de vista de les representacions, la lluita de classes i les diferències de classe també s'han nodrit de l'imaginari masculí.

Una prova dels vincles entre masculinitat i classe social és que la masculinitat hegemònica s'ha definit en termes de classe: el cap de família definit en termes de treballador a temps complet fora de la llar és l'exemple paradigmàtic de la vinculació entre classe social i masculinitat.

5.2.2. Mirant les masculinitats des de les classes socials

De fet, abans que Connell popularitzés el terme de masculinitat hegemònica i les seves masculinitats subalternes, ja teníem molts exemples, a escala analítica i empírica, de l'existència de diferents maneres de «ser» masculí. L'anàlisi de les diferències entre els homes de classe mitjana i els homes de classe obrera ens proporcionava una primera divisió important dels homes, no exempta de certes connotacions de gènere. La masculinitat de la classe obrera es definia com a col·lectiva, oposicional i física. La masculinitat de la classe mitjana es definia com a individualista i racional (Tolson, 1977).

Si ens movem en les tipologies de classes actuals que sobrepassen aquest model bipolar, el ventall de possibilitats encara és més ampli. Tal com afirma Morgan:

Class as experience needs to be filtered through particular agencies, such as housing, residential area, educational experience, and so on. Further, although masculinities may be shaped by or play a part in shaping these differences, this is by no means inevitable. (Morgan, 2005:171)

Morgan argumenta que, actualment, la complexitat de les masculinitats s'associa amb la complexitat creixent de l'anàlisi de classe: la de la classe obrera tradicional de la indústria pesada; la de la nova classe obrera de la indústria lleugera en la classe obrera; la dels mestres o els infermers amb relació a la dels comercials, en la classe mitjana, etc. O analitzar el paper de la mobilitat social o de la mobilitat matrimonial, o dels matrimonis mixtos de classe, etc.

Per no parlar de com la mitja jornada, la jornada flexible, o els permisos de paternitat generen canvis en les masculinitats. En tot cas, segons indiquen els estudis realitzats a Espanya per Abril i Romero (Abril, Romero, 2005, 2008a), la influència més important en el canvi de les relacions entre classe i masculinitats ha estat, no tant a escala pràctica com cultural, el declivi del model *breadwinner*.

5.3. Masculinitats i usos del temps

5.3.1. Temps de treball productiu

En l'estudi, el temps de treball productiu apareix com el condicionant principal del temps dels homes. En el cas dels joves, la preparació per al futur laboral fa que aquest temps adopti un paper central. La majoria dels que ja són en el mercat laboral treballen a jornada completa, sobrepasant (la major part dels nostres entrevistats) les 40 hores setmanals.

Així, el treball remunerat esdevé l'eix estructurador de la resta dels temps. La classe social també condiciona moltes de les qüestions relacionades amb el temps: hores extres, flexibilitat horària, etc. Ara bé, també veurem que hi ha un marge per a l'elecció: que hi ha homes que demanen una reducció de la jornada laboral per estar amb els seus fills/es; que d'altres dediquen el temps restant a col·laborar en el treball de la llar i la cura dels infants; i que alguns han triat la seva última feina condicionats pel fet d'haver-se divorciat, com ara aquest professor de secundària, que disposava d'altres opcions laborals, però que va escollir aquesta perquè:

«Ara és per una qüestió, perquè és el que em convé per poder atendre els meus fills. És un treball que té un horari limitat; són 24 hores de presència en el centre i uns horaris que fan que sigui compatible amb tenir temps per a ells. Estic separat i he de... de tenir temps per a ells, per poder estar en igualtat de condicions amb la seva mare.» (P10)

Els joves: la centralitat del treball no es posa en dubte

Tots els joves entrevistats en el nostre estudi mostren un discurs molt centrat en el treball com a element central del seu futur. En parlar de satisfacció respecte a les seves vides, o del seu temps lliure, afirmen que volen tenir menys temps lliure i que els agradaria treballar:

«M'agradaria tenir menys temps lliure per poder treballar.» (P2)

«Home, a mi, si jo aconseguís treballar i estudiar, i ho pogués compaginar bé, això és el que canviaria.» (P3)

Un jove de 26 anys que ja està treballant també afirma que no li importaria fer algunes hores extres addicionals a les 8 que ja fa diàriament:

«Treballaria... doncs, jo què sé, tres horetes més cada dia, potser.» (P4)

Els adults addictes al treball

Hem trobat tres grans tipus d'«addictes al treball» (*workaholics*): els executius i els empresaris que argumenten que no tenen més remei que treballar moltes hores; els vocacionals (periodistes, sindicalistes, etc.), que treballen molt, però perquè «els agrada»; i els de classe obrera, que reconeixen treballar moltes hores per necessitat econòmica (en realitat, aquests últims no serien *workaholics* en un sentit estricte d'addicció al treball, però sí que és cert que hi dediquen moltes hores).

Exemple del primer cas; un empresari que diu:

«Totalment satisfet; no em sap greu treballar 13 hores al dia de vegades.» (P7)

«Caram, doncs és una bona pregunta. No ho sé ni em preocupa. Com es calcula això? El temps que ets a la feina o el temps que estàs treballant (a la feina i a casa)? Jo hi dedico moltes hores; quan viatjo, per exemple, o quan parlo per telèfon, estic treballant. Jo, en això, sempre he estat una mica radical i a la contra. Treballo set dies a la setmana, però també puc descansar cinc dies; és qüestió de muntar-t'ho.» (P19)

Exemple del segon cas; un sindicalista que descriu la seva jornada laboral de la manera següent:

«Horari d'entrada a les 9 o 9 i mitja, més o menys. Uns 15 minuts d'entrepà. Una hora i mitja per dinar. Cada dia surto a les 2 per anar a dinar. I l'hora de sortida... 8, 9, 10 i de vegades les 11.» (P5)

La flexibilitat

Un dels elements que s'apunta com a essencial per canviar la masculinitat hegemònica, i com a central per aconseguir una millor conciliació de la vida personal i laboral, és el de la flexibilitat (Puchert *et al.*, 2005; Abril, Romero, 2006). La majoria dels entrevistats confessa que disposa d'aquesta flexibilitat, però no en termes de drets col·lectius dels treballadors, sinó com una possibilitat que es pacta individualment amb l'empresa. Gairebé tots els entrevistats consideren que, si cal, disposen d'algun tipus de flexibilitat:

«En tots dos casos. Hi ha flexibilitat. A la sortida, i a l'entrada també. Si tinc una necessitat me la cobreixo. És allò de "dóna-

me'n que te'n donaré". Jo dono molt, jo reconec que dono molt, però també reconec que quan tinc una necessitat no tinc una negativa.» (P5)

En termes de classe social, la possibilitat de negociar la flexibilitat horària disminueix amb la classe social. Els entrevistats de classe obrera afirmen tenir possibilitats, però sempre afegeixen la necessitat d'algun tipus de justificació.

En l'extrem oposat, les classes mitjanes i altes fins i tot acostumen a presentar la flexibilitat horària com l'altra cara (el premi) d'una gran dedicació horària al treball:

«Jo parteixo de la base que quan arribes a certs nivells retributius, el que estàs fent és un pacte amb el diable. És ben clar: tu estàs venent el teu temps. I segons quins nivells salarials, no és concebible pensar que faràs quaranta hores, és impossible (...) Si el dia de Nadal em truca la meva cap, no puc dir-li que no. Llavors li dono la volta, si puc flexibilitzar, encara que un diumenge a la tarda em connecto i faig coses, doncs igual el divendres a la tarda me'n vaig.» (P19).

La resistència? Reduccions de jornada i centralitat no laboral

Hem vist que la centralitat laboral estructura el discurs i les pràctiques dels homes entrevistats. De fet, aquesta centralitat es fa servir per justificar la falta de temps lliure o la poca dedicació a la família. Tot seguit analitzarem el discurs de dos entrevistats que, per motius diversos, han triat reduir la seva jornada laboral. Tal com subratllen altres estudis (Abril, Romero, 2008a), sigui quin sigui el motiu pel qual les persones redueixen el seu temps de treball, aquesta reducció influeix en la resta dels temps, provocant una major dedicació al treball reproductiu.

«L'any passat vaig fer jornada reduïda; era quan estava fent de mestre i vaig agafar mitja jornada. Treballava de les 9 del matí a les 12 del migdia, per ajudar la mare amb el que jo pogués fer de cara al bon funcionament de "l'empresa" que hem muntat.» (P13)

«Perquè no m'agrada treballar, no m'agrada el meu treball, sento que perdo el temps i que el podria aprofitar millor estant amb la meva filla. No em sento realitzat, professionalment parlant.» (P18).

La reacció social respecte als homes que demanen reducció de jornada o permís de paternitat també ha anat canviant. En estudis anteriors (Puchert *et al.*, 2005), aquests homes eren etiquetats de «pioners», i s'observava una certa reacció hostil o d'incomprensió per part de la majoria dels homes. Estudis més recents indiquen que el discurs o la «ideologia» de la conciliació ha calat, de forma que socialment s'accepta de manera més àmplia que els homes redueixin la seva jornada laboral o demanin permisos de paternitat (Abril, Romero, 2008a). Una altra cosa és que, en la pràctica, continuïn sent casos minoritaris. En l'estudi que ens ocupa, les reaccions també apareixen com a positives:

«Tothom m'ha dit que perfecte [...] Els sembla bé que jo agafi la baixa. Hi ha dues coses: d'una banda, la baixa per maternitat; de l'altra, la jornada reduïda. La meva dona ha fet sis setmanes i jo n'he fet deu. A part, jo tinc la jornada reduïda, són dues coses diferents. Tothom ens deia, "Ostres, que guai, oi?" Potser perquè és una cosa rara. Els homes no ho acostumen a fer.» (P18)

«Quan vaig agafar el permís de paternitat, ho hem dut diferent de la resta de la gent. Tinc amics que no. Nosaltres hem pres la decisió que la criatura necessita els pares, els dos: el pare i la mare. Crec que està molt bé aquesta compaginació. L'hem de dur al màxim dins de les nostres possibilitats també. En el meu entorn ningú no m'ha dit que no li sembli bé, però, és clar, quan la gent no ho fa, serà perquè creu que no s'ha de fer. O potser creuen que s'ha de fer, però no ho fan pels diners.» (P13).

5.3.2. Temps de treball reproductiu

Joventut, o ja ho fa la mare

Si abans observàvem que el discurs dels joves està centrat en el treball, ara comprovarem que la seva participació en el treball reproductiu és molt escassa. Al marge de l'orientació sexual, l'ètnia o la classe, els joves del nostre estudi es recolzen en el fet que les seves mares solen ser les encarregades principals de les tasques de la llar:

«Bé, la feina la duu la meva mare. Això per començar. L'ajudem en el tema del menjar... parar la taula, el meu pare i jo. Però, bé, el que són les tasques de la llar, les fa la meva mare.» (P4)

Com veurem més endavant, en el cas dels homosexuals el repartiment de les tasques de la llar és molt equitatiu quan viuen en parella, però no són una excepció quan viuen amb els pares:

«Home, el pes fort el duu la meva mare, això sí, jo únicament puc ajudar a no..., no ho sé, bé, recullo la roba..., de les coses de la meva habitació, me n'encarrego jo, i no sé, i les coses comunes, doncs... doncs depèn. No, no tinc res encarregat, no tinc assignat res especial, sinó que simplement, jo què sé, si veig que s'ha d'escombrar, doncs escombro, el que sigui.» (P3)

Els adults: hegemonia, negociació i homes de la llar

Quant als entrevistats que ja no viuen amb el pare i la mare, les situacions són diverses. En el cas dels homes que treballen a temps complet, les situacions varien entre els que no fan res a casa, els que negocien fer molt poc (això sí, pactat), i els que asseguren que ho fan tot a mitges. Els homes de la llar són els que tenen una reducció de jornada o els que passen més temps a la llar que no pas les seves esposes (perquè treballen des de casa, per exemple).

El que més ens interessa destacar aquí són les diferències entre els homes que treballen a jornada completa. Com hem assenyalat anteriorment, en la

nostra mostra la majoria d'homes treballa al voltant de cinquanta hores setmanals. El fet que entre aquests homes que tenen la mateixa càrrega de treball es produeixi una varietat quant a la seva dedicació a les tasques de la llar és, per tant, conseqüència de factors extrínsecs a la seva ocupació.

Les dades qualitatives confirmen el que apuntaven les dades quantitatives: al marge del discurs, les pràctiques dels homes de classe mitjana i alta són més equitatives que la dels homes de classe obrera, i els estudis en són el factor explicatiu principal. També és important el paper de la dona, però no només pel que fa a reclamar més dedicació per part del marit, sinó també al revés: en alguns dels nostres entrevistats es dona el cas que ells volen participar més en les tasques de la llar, i són elles les que no els permeten aquesta major implicació.

Presència escassa o nul·la en el treball reproductiu

Si bé la majoria dels entrevistats afirmen tenir un repartiment «equitatiu» de les tasques de la llar, les preguntes referides a les seves pràctiques i al repartiment concret del treball reproductiu contradieixen aquest discurs. Entre els nostres entrevistats, la presència escassa o nul·la en el treball reproductiu es dona especialment en els homes grans, els jubilats, seguits dels homes de classe obrera i/o els immigrants.

En el cas dels jubilats, el nostre estudi revela que, globalment, es produeix un canvi en els seus rols de gènere. La no-presència en l'àmbit productiu comporta un canvi en la seva masculinitat, ara més oberta al repartiment de tasques, a la cura dels néts/es i a la cura de la parella. Ara bé, en el cas dels jubilats amb esposes que gaudeixen d'una bona salut, el treball reproductiu continua recaient, bàsicament, en elles.

Els jubilats que hem entrevistat reconeixen clarament que la dona s'encarrega fonamentalment del treball de la llar. Com a molt, reconeixen que comencen a ajudar en petites tasques, cosa que abans no feien.

«Jo confesso que no sé fer res. Si em cau un got a terra, el recullo, el netejo i això; no espero que els altres recullin la meva merda ni res. Però, no sé posar una rentadora, perquè quan era jove... ja t'he dit que jo he treballat molt, a casa no hi era gaire. Sempre viatjant.» (P21)

«Tot la dona. Ja t'he dit que ho fa tot. Jo també faig coses, eh! Però sempre les faig malament. Jo, a la cuina, faig poca cosa, però la resta del treball... posar la taula, rentar els plats, ara fins i tot passo l'aspirador!» (P24)

Només el jubilat homosexual que viu sol reconeix que ho fa tot, tal com ha fet tota la seva vida.

En el cas dels homes de classe obrera i dels immigrants és on també apareix el discurs i les pràctiques menys «col·laboradores»:

«En general, la dona ho fa tot. Els meus fills no fan res i jo tampoc [...] La meva dona entén que jo no ajudi a casa, però li agradaria

que li donés un cop de mà, en gairebé tots els aspectes. El que ha aconseguit, per exemple, és que no li deixem les coses pel mig. Que cadascú es reculli el que és seu. Això ho ha aconseguit.» (P20)

Quan es negocia

La majoria dels entrevistats en parella afirmen que negocien la dedicació que cadascun d'ells aporta a la llar. En el cas de les parelles homosexuals, el repartiment és equitatiu al cent per cent. Les parelles amb fills afirmen negociar (especialment les de classe mitjana), encara que predominin les negociacions en què ella es dedica més al treball de la llar i a la cura dels infants:

«No està repartit equitativament, perquè hi ha un repartiment... O sigui, abans, quan érem la meva dona i jo, ella feia una mica més, però estava més equilibrat. Ara, amb el nen, està desequilibrat, més cap a ella. Però també perquè hi ha hagut un pacte de parella en aquest tema, de jo treballar més hores. Ella va estar d'excedència fins que el nen va tenir un any; econòmicament no va ser molt bo, però volíem fer-ho.» (P14)

Fins i tot hi ha situacions en què es negocia, tot i que l'home manifesti que vol tenir una participació més activa en la cura dels infants:

«Ho vam pactar així, ella ho volia així. I et diré més, durant alguns anys, ella no va voler treballar. I va ser una decisió seva, no pas per estar a casa, sinó per estar a casa amb els nens. Eren petits i ella sentia la necessitat d'estar amb ells, i durant quatre anys va deixar la seva feina i es va dedicar el màxim possible als seus fills.»

Pregunta: Et va semblar bé que ella prengués aquesta decisió?

«Em va semblar bé, la vaig respectar, però m'hagués agradat que hagués estat més repartit (...) Jo he anat reclamant, he anat ajustant-me, i m'hagués agradat tenir un paper que no he pogut tenir, però ella, sobretot amb el primer fill, va ser molt possessiva, amb poc respecte cap a mi.» (P12)

Homes de la llar

Tres dels nostres entrevistats es dediquen al treball reproductiu una mica més que les seves dones. Es tracta dels homes que passen més temps a casa que elles, bé perquè tenen una reducció de jornada o perquè treballen a jornada completa, però des de casa:

«Bàsicament jo m'encarrego de l'apartat de la cuina i del menjar, i la meva dona s'encarrega de l'apartat de la roba. Les tasques d'arreglar els llums i altres coses les faig jo. Del jardí o del bosc, també me n'encarrego jo, i de les obres. La meva dona fa l'apartat de la roba i potser de la neteja. Bé, ordenar també ho faig jo.

Més o menys ho compartim. La neteja la fa més ella, potser, però ho compartim. Tot el que fa referència a les finances és cosa meva.»

Pregunta: Diria que a casa seva hi ha un repartiment equitatiu de les tasques domèstiques? Per què diu això, vostè?

«Sí, sí, encara que jo me n'encarrego més, però sí. Me'n cuido més, perquè sóc més a casa i perquè vaig a buscar els nens i ja està. La meva dona, si pot, ho fa, i si no ho pot fer, no ho fa. Però hi ha coses que s'han de fer, vulguis o no, i aquestes sempre les faig jo.» (P15)

5.3.3. Temps lliure

Al llarg de l'entrevista anàvem preguntant quantes hores dedicaven els entrevistats als tres grans blocs temàtics següents: treball remunerat, treball reproductiu (distingint entre treball domèstic i cura dels fills/es) i temps lliure. En els primers casos (ocupació, llar i fills/es), la majoria dels entrevistats eren capaços de dir-nos exactament quantes hores dedicaven a cada activitat. En el cas del temps lliure, desapareixen les hores numèriques i queda un espai difús: «la resta del temps». Es tracta d'un calaix de sastre, on s'hi barregen diferents coses: la cura dels fills/es, el temps de descans, estar amb la parella i, també, el treball:

«El meu treball és el meu hobby, aquesta és la qüestió. Per exemple, aquest cap de setmana aniré a visitar els vells pescadors de la Costa Brava, i per a mi això és un hobby, però, a més, m'ho pagaran al diari. I, a més, ho aprofitaré per fer una tesi o un llibre. Aquest és el típic hobby-treball que aprofito per a tres o quatre coses.» (P15)

En el nostre estudi, el temps lliure apareix realment com «l'últim temps». Hem vist que per a la majoria dels nostres entrevistats, el temps de treball era el temps central que determinava i condicionava la resta dels temps. El treball reproductiu apareix com el segon gran temps. Fins i tot per als homes que es resisteixen al treball de la producció (els que redueixen la seva jornada de treball, per exemple), el temps dedicat als fills/es els deixa sense temps lliure:

«L'única cosa que em queda és... abans de l'estiu tenia un hort a casa de la meva sogra, i anava a cuidar l'hort, que està fet una merda, però és de les poques coses que tinc de lleure. No puc anar al gimnàs, no em queda temps. Per això no estic gens satisfet.» (P18)

Les activitats de lleure preferides dels homes són semblants; en gairebé tots els entrevistats, giren al voltant de la pràctica esportiva. Jugar al futbol amb els amics entre setmana és una pràctica molt habitual, tant entre els joves com entre els adults de la nostra mostra. En el cas dels homes casats i amb fills/es es destaca el caràcter de temps «propi» d'aquesta activitat, a més del seu caràcter relacional. Passar el cap de setmana amb els fills/es és l'activitat dels caps de setmana (menys «pròpia», però molt freqüent). La clas-

se social marca una diferència pel que fa als esports preferits (esquiar, esports nàutics) i a les sortides fora de la ciutat els caps de setmana. En el cas de les persones grans es destaca el temps amb els néts com un temps «diferent» de tot el temps lliure que es té durant la setmana. Com veurem en el capítol dedicat a les noves tecnologies, internet també s'ha convertit en un espai de temps lliure, especialment per als homes sense càrregues familiars (joves, adults sense fills/es i jubilats).

Quan combinem temps de treball remunerat, temps de treball reproductiu i temps lliure és quan es torna a posar de manifest la diversitat existent entre els homes:

Els joves amb dos temps centrals: el productiu (estudiant o treballant) i el temps lliure (diuen que en gaudeixen poc, ja sigui per una manca de diners o per un excés de temps lliure).

Els adults sense fills/es: els homosexuals i les parelles heterosexuales sense fills/es també conformen un grup similar: se centren en els aspectes productius, i la seva segona prioritat és el temps lliure (diuen que no en disposen de gaire, ja que tots els entrevistats d'aquest grup treballen moltes hores).

Els adults amb fills/es: és el grup més nombrós del nostre estudi, tot i que també és divers, internament, quant a les estratègies emprades per combinar els diferents temps. El primer temps –i el més important– és el temps de treball; el segon, el reproductiu; i el tercer i restant, el temps lliure (que també dediquen als fills/es, encara que molts busquen i necessiten un espai propi). Aquest grup també inclou els que prioritzen el temps reproductiu, però no es diferencien gaire dels seus companys de grup pel que fa a la manca de temps lliure.

Les persones grans, els jubilats del nostre estudi. Disposen de molt de temps, però, una vegada més, tots els homes no són iguals: hi ha l'homosexual que viu sol, el jubilat que cuida de la seva dona, el jubilat que no té diners per anar a prendre una orxata i el jubilat de classe alta que gaudeix del seu temps lliure ara més que mai.

5.3.4. Combinant el temps: productiu, reproductiu i lliure

La globalitat dels usos del temps –en connexió, interrelacionats– és el que ens proporciona el millor retrat de les relacions de gènere. Només així es pot entendre que analitzem els jubilats en termes de «feminització», malgrat que continuïn sense cuinar: dediquen més temps a la dona, als fills/es i als néts/es; tenen unes relacions més democràtiques amb la seva parella i un ús del temps lliure més compartit que en el passat.

Aquesta globalitat també ens ajuda a diferenciar les estratègies dels homes casats que tenen fills/es: l'hegemonia, la negociació i la resistència són fruit de les diferents combinacions de temps. És en aquestes combinacions on es concreten les prioritats dels homes del nostre estudi (i de les seves pare-

lles). Imposició de la pròpia centralitat laboral en el cas de l'hegemonia; negociació amb la parella per fer compatible el treball, la reproducció i el temps lliure, en el segon cas; i resistència al model imperant de centralitat laboral. La resistència per part dels homes comporta això: canviar prioritats, fer centrals els usos del temps reproductiu i del temps lliure. Ara bé, la resistència també es dona en parella i, per consegüent, hem d'apuntar que darrere els homes resistents del nostre estudi hem trobat dones que se centren en la feina. El nostre model social encara dificulta una conciliació real dels dos membres de la parella. Des d'aquest estudi celebrem positivament que els homes es resisteixin al model hegemònic de masculinitat, perquè això implica un canvi en les relacions de gènere i unes relacions socials més justes i equitatives. Amb tot, continuem lamentant que el model social imperant dificulti que aquest canvi sigui més ampli, tant en la societat, com en les famílies.

Quant als eixos principals de desigualtat social –classe, ètnia, orientació sexual, edat, etc.–, hem comprovat que tots aquests factors diferencien els homes, que matisen els seus temps i les seves estratègies. Ara bé, tal com hem vist, malgrat la força dels factors estructurants, pel que fa a la masculinitat hi ha un marge d'elecció: per passar més temps amb la parella, amb els fills/es, o amb un mateix...

La classe social condiona la possibilitat o no de contractar servei domèstic, cangurs per a la cura dels infants, una major qualitat del temps lliure, etc. Tots aquests aspectes són importantíssims en termes de desigualtat, d'un accés diferent als recursos, però no ens expliquen per què hi ha estratègies diferenciades en la negociació amb la parella per al repartiment de les tasques de la llar. Possiblement la classe social ens permet explicar que els homes que demanen una reducció de jornada són els que estan casats amb dones en posicions de classes mitjanes i altes, però no ens serveix del tot per explicar per què aquests homes sí i no uns altres (en el cas de la nostra mostra, no són homes amb posicions de mercat molt elevades; en algun cas, fins i tot es dona una certa precarietat o discontinuïtat laboral).

L'existència d'estratègies de resistència a la masculinitat hegemònica i a la centralitat del treball productiu remunerat apareix especialment en el cas dels homes relativament joves (40 anys), de classe mitjana o amb estudis, amb parelles que no renuncien al seu treball. Ja no estan tan estigmatitzats; continuen sent una minoria, però ens mostren el camí per a la introducció de canvis en les relacions de gènere. Es tracta de passar de la cultura de la «conciliació» –que sembla que de mica en mica es va imposant com a ideologia dominant i fins i tot hegemònica–, a les pràctiques reals que comportin canvis en els nostres temps.

6. LA INFLUÈNCIA DE LES TECNOLOGIES DE LA INFORMACIÓ I LA COMUNICACIÓ (TIC) EN ELS TEMPS I LES MASCULINITATS

La importància d'aquest capítol rau en el fet que els processos de virtualització també presenten espais de contestació de l'hegemonia, en termes de la presència/absència dels homes (Hearn, 2009). Això comporta efectes positius, negatius i contradictoris de certs usos de les TIC en els homes. Determinats aspectes de les múltiples i complexes tecnologies de la informació i la comunicació –com ara la immediatesa, l'asincronicitat, la compressió de l'espai/temps, la virtualitat, etc.– afecten les pràctiques socials dels homes. Aquestes tecnologies no solament desafien les construccions històriques dels estats-nació i l'hegemonia política de l'espai, sinó que també repercuteixen en els models d'organització, tant a escala corporativa com en un sentit ampli, alhora que subratllen transformacions en les subjectivitats.

En aquest capítol ens preguntem com afecten les TIC els temps dels homes; per exemple, quins efectes té la introducció d'aquestes tecnologies en l'hegemonia, negociació o resistència en les relacions i pràctiques de gènere en l'espai laboral, familiar i personal. Ens interessa analitzar de quina manera els homes negocien els significats i els usos de les noves tecnologies i els canvis que les TIC estan introduint en el temps, en les organitza-

cions, en el treball remunerat i en l'esfera personal i domèstica dels homes. Pretenem veure si aquests canvis consoliden o reafirmen la masculinitat hegemònica, si faciliten la negociació entre les esferes productiva i reproductiva o si permeten la resistència a la centralitat del món productiu. És a dir, el que es pretén és explorar els contextos de les noves relacions entre masculinitats i tecnologies.

El capítol analitza l'ús de les TIC amb relació a l'edat, la classe social i l'ètnia. Hem desestimat l'anàlisi amb relació a l'orientació sexual, atès que no disposem de dades adequades per a una anàlisi detallada, tot i que incloem algunes petites referències. El tema de l'apropiació de la tecnologia per part dels homes gais i heterosexuales s'ha de considerar en futures exploracions. Finalment, vam analitzar els aspectes relacionats amb la virtualització de les relacions laborals i socials, i donem compte de les relacions i pràctiques en la gestió del temps laboral, familiar i personal.

La metodologia emprada es basa en l'anàlisi qualitativa realitzada a partir de dues tècniques:

L'observació participant de dos dies realitzada en el GSMA Mobile World Congress, celebrat a Barcelona entre el 16 i el 19 de febrer de 2009. Aquesta tècnica ens ha permès descriure l'impacte de les tendències tecnològiques en els temps i les vides de les persones, així com les vivències i els significats de les accions en un context masculinitzat, com és el de les empreses globals de tecnologia mòbil i comunicació.

L'anàlisi de la dimensió tecnològica (ús de les TIC i la seva influència en la gestió del temps i l'organització de la vida laboral, familiar i personal) de les 25 entrevistes semiestructurades realitzades a diferents perfils d'homes.

6.1. Els nadius digitals i els immigrants digitals

6.1.1. Els nadius digitals

En les entrevistes, quant a l'ús que fan els homes de les TIC, hem realitzat una primera dimensió d'anàlisi que fa referència a l'edat. El primer aspecte que es destaca és que hi ha un ús diferenciat de les TIC segons l'edat dels entrevistats. A la vegada, la dimensió de l'«edat» en l'ús de les TIC està relacionada amb altres dimensions, com ara el tipus de treball o l'activitat que es fa, la classe social i si els entrevistats són autòctons o no.

Els homes joves de les entrevistes –els nadius digitals, segons la terminologia de Prensky (2001)– són els que estan més familiaritzats amb els dispositius tecnològics: el mòbil, l'ordinador i internet. No obstant això, l'ús que en fan està més relacionat amb les activitats de comunicació i d'oci: trucares pel mòbil, missatges msm, xatejar, escoltar i/o descarregar-se música, videojocs, etc.

Per als nois, l'ús de les tecnologies està vinculat a l'oci lúdic, principalment els videojocs, mentre que per a les noies, l'atractiu principal rau en l'oci comunicatiu a través de converses pel mòbil o via *xat*. A més a més, les noies solen utilitzar més internet per a les activitats acadèmiques (Amorós, Buxarrais i Casas, 2002).

L'ús de les TIC per parts dels joves entrevistats en activitats d'estudi o de treball no és gaire significatiu. La recerca d'informació per internet és menor del que hauria de ser en la població estudiantil. Això té a veure amb una penetració insuficient de les TIC en el sistema educatiu. Aquesta dada està avalada per l'estudi elaborat per Alberó (2002) sobre l'ús de les TIC en la població de 12 a 16 anys, que revela que la majoria dels joves reconeixen que, per iniciativa pròpia, no busquen informació que no estigui relacionada amb els seus hobbies. L'autora assenyala que això és conseqüència d'un coneixement deficient de l'idioma anglès i del poc interès en les possibilitats educatives que ofereix internet. En aquest sentit, i segons l'autora, els educadors/es, i el sistema educatiu en general, no estan gestionant adequadament les noves capacitats i competències dels «nadius digitals», com ara el fet de poder treballar de forma multitasca en comptes de fer-ho de manera seqüencial.

6.1.2. Els immigrants digitals

Segons Prensky (2001), els «immigrants digitals» aprenen –tal com fan els immigrants, i alguns millor que d'altres– a adaptar-se a l'entorn, i ho fan retenint, en major o menor grau, el seu «accent». És a dir, que fan servir les TIC amb processos predigitals, com ara utilitzar internet com a segona font d'informació, i no com a primera; llegir el manual d'un programa en comptes de donar per fet que serà el programa mateix el que els anirà ensenyant com funciona. En aquest sentit, els «immigrants digitals» es diferencien dels «nadius digitals» en les formes i els processos emprats en l'ús de les TIC: comunicacions (e-mail, *xat*...), intercanvis (música, pel·lícules...), xarxes socials (*blogs*, *webcams*, Facebook...), jocs (en línia, en xarxa...), trobades (3D, avatars, mods...), programació (sistemes oberts), exploració, transgressió, etc. (Prensky, 2004).

En les nostres dades, els «immigrants digitals» destinen les TIC a un ús més funcional, principalment a la gestió i al treball remunerat, però també les fan servir per comunicar-se i relacionar-se.

**«En el meu cas, l'àmbit del treball té més incidència que el personal o el privat, encara que també en tenen. Tens un ordinador a casa i, si no hi fos, no sabries molt bé com fer moltes coses. Però, evidentment, en l'àmbit del treball és molt més important.»
(P17)**

Amb relació a l'ús de les TIC per part dels homes respecte a les dones, Castaño (2008) assenyala que els homes les utilitzen més per a l'oci i el treball que les dones. Això és conseqüència de la seva manca de temps, ja que han de dedicar un esforç considerable a les tasques domèstiques, i del fet que els continguts estiguin enfocats principalment al públic masculí; a més a més, les dones tenen una formació tecnològica insuficient, ja que es van incorporar més tard a l'entorn educatiu i laboral. Aquesta autora asse-

nyala que l'oci, els mitjans de comunicació, els bancs i les relacions amb l'Administració són els serveis en què ells destaquen; per contra, hi ha un percentatge més elevat de dones que utilitzen internet per conversar i buscar serveis relacionats amb l'educació, la salut o la recerca de feina i d'ajudes socials. Els homes fan servir internet diàriament, 11 punts per sobre de les dones.

A diferència del que succeeix amb els «nadius digitals», en el cas dels «immigrants digitals», la classe social, el tipus de feina que fan i si són autòctons o no tenen un paper determinant en la intensitat i l'ús de les TIC.

La majoria dels homes treballadors de classe mitjana i que tenen una feina relacionada directament o indirectament amb l'ús de les TIC fan servir més aquest tipus de tecnologies, a diferència d'altres col·lectius, en què la seva utilització és inferior.

En els casos en què es treballa directament en el sector de les noves tecnologies –com en el d'aquest home de classe mitjana empleat en una agència de publicitat especialitzada en internet–, és imprescindible «estar a l'última» i conèixer i utilitzar els recursos nous, tant a escala laboral com de lleure.

«Totes [les TIC], internet, Twister, 2.0, mail, Facebook, mòbil, iPhone amb connexió a internet, el Messenger i altres eines... per treballar. Hi ha algunes aplicacions que les utilitzo com a oci, com el Bicing, mapes, internet per consultar informació; també eines 2.0 per relacionar-me amb els amics, etc.» (P12)

En la classe obrera, l'ús de les TIC és menys intensiu. S'utilitzen, sobretot, per a la comunicació i l'oci; principalment el mòbil i, en els més joves, els jocs de consola o l'ordinador. Aquests homes no fan servir les TIC en els processos de treball ni en la gestió laboral –sovint, perquè fan una feina manual–, ni en la gestió personal ni familiar.

Els homes no-autòctons de primera generació –és a dir, els que han arribat fa poc– tenen uns patrons semblants als dels homes de classe obrera, als quals també pertanyen. En aquest cas, però, la necessitat d'estar connectats amb els familiars i els amics del seu país d'origen fa que les converses per ordinador siguin més habituals.

«Normalment, la majoria de la gent [immigrants], encara que no en sàpiga, la majoria no en sap, si venim de fora, la majoria ja tenim un ordinador i això... (...) Això també et permet estar amb la teva gent aquí.» (P8)

Els homes no autòctons amb un nivell educatiu més elevat, de classe mitjana, o de segona generació, fan servir les TIC de manera semblant als homes autòctons de la mateixa classe social. En el cas d'aquest entrevistat, psicòleg, que va arribar del Marroc quan era molt petit, l'ús que en fa és divers: per treballar, per raons d'oci, per buscar informació i per estar en contacte amb familiars i amics.

«Faig servir molt internet, sobretot via e-mail, tema Facebook, xatejar. [...] El faig servir per al treball i també per a l'oci, sobretot per al contacte amb alguns amics del Marroc o amb alguns amics,

també d'aquí, i per mantenir una mica el contacte. També amb el Marroc, a veure, no només per temes d'oci, però puc consultar una revista que està molt bé i que es publica allà via internet.» (P14)

En aquest cas, com s'ha pogut comprovar, la classe és més determinant que l'origen ètnic/cultural.

Els homes grans de les entrevistes tenen i fan servir el telèfon mòbil. Aquest dispositiu els permet comunicar-se, bàsicament, amb els familiars. En cap cas no utilitzen les noves prestacions de la darrera generació de mòbils: connectivitat, portabilitat i convergència.

«[Internet?] D'això res. Si no sabem ni com funciona el comandament de la tele, amb això ja li dic (...) El telèfon mòbil, el tinc per a les coses imprescindibles, perquè em truquin i per trucar.» (P23)

L'ús de les TIC en la població de la tercera edat continua sent, avui dia, minoritari. Segons l'estudi *La societat de la informació a Espanya*, de la Fundació Telefònica (2008), només un 5 % dels 7,5 milions d'espanyols de la tercera edat fa servir internet.

La majoria dels homes grans entrevistats no utilitzen les TIC, incloent-hi internet. D'entre els diferents motius que al·leguen –tal com assenyala aquest entrevistat–, destaca el fet que no disposen dels dispositius adequats, no saben com funcionen o no els agraden.

«Navegar per internet... no sé si no tinc l'aparell adequat; és lent i em posa nerviós, jo sóc actiu. No m'agrada, no m'ho passo bé amb internet.» (P21)

No obstant això, dos dels homes grans de les entrevistes han fet un cursatge d'aprenentatge d'internet organitzat per alguna fundació o institució pública. Són homes de classe mitjana, amb un nivell educatiu mitjà-alt. Malgrat aquesta formació, la percepció que tenen és que no disposen (per l'edat) de les habilitats suficients per utilitzar aquest tipus de tecnologies.

«Internet?... Aquí [Obra social "la Caixa", espai per a les persones grans] fan uns cursets, però em passa el mateix... fan uns cursets i, sinó, sobre la marxa, prems aquesta tecla i aquella, vas tocant, no sé..., et desapareixen la majoria de les coses. Tinc internet a casa, però, res, m'envien coses, les miro, les trec, les envio. Aquestes coses encara les faig força bé.» (P24)

Les persones grans perceben les TIC com una cosa aliena a elles; dispositius de «gent jove», de difícil comprensió i funcionament. En aquest sentit, aquests homes mostren una certa resistència a l'ús d'aquest tipus de tecnologies. Tot i que predomina en les classes més baixes, el rebuig es dona entre tots els estrats. Es considera que aquest tipus de tecnologia està més vinculada amb les capacitats que té la població que ha nascut amb elles.

La resistència a les TIC per part dels homes de més edat s'analitza en l'estudi empíric d'Eriksson-Zetterquist i Knights (2004), basat en com es posicionen els homes i les dones de més edat davant la tecnologia, quan aques-

ta s'introdueix en contextos laborals. Aquests autors assenyalen que els homes –i no les dones– de més edat són els que no estan familiaritzats amb els ordinadors, els que tenen més problemes amb la introducció de la tecnologia. La tecnofòbia i el dèficit d'habilitats són més elevats entre els homes grans, i això es pot interpretar com una erosió potencial del seu estatus, tant en la feina com en la societat. Segons els autors, els discursos masculins tendeixen a construir els homes rígids i inflexibles. Els homes grans, més influïts per la masculinitat a causa de la seva biografia, potser estan menys preparats que les dones grans per fer front a les incerteses de les noves tecnologies i, atès que no poden controlar el risc, simplement resisteixen els canvis. Aquesta investigació evidencia la resistència dels homes, de més edat, i va en contra de la intuïció generalitzada que la tecnologia reflecteix i reforça la masculinitat hegemònica.

6.2. Les TIC i la gestió del temps

I am the client who emails when I'm out of the office but needs me to stay in touch. I am my assistant with the eye for detail who sent me corrections in the back of the cab and the driver whose sense of direction had me checking online. I am my colleague David who keeps me in the loop when I'm out the office and the online journalist who keeps me informed of world affairs. I am my little girl Sonia who taught me instant messaging and now happily chats to me on my train ride home.

I am Graham, manager of a publishing company, and thanks to everyone I can keep my business and my life working wherever I am. (Tanca publicitària de l'empresa Orange en el recinte GSMA, fira mundial de telefonia mòbil. Barcelona, 16-19 de febrer de 2009.)

Aquest anunci resumeix les prestacions de la tecnologia d'última generació (mòbil, convergent i connectada), així com les relacions i pràctiques que s'estableixen en la gestió del temps. Es tracta d'una tecnologia que convergeix i dilueix els espais i els temps laborals, familiars i personals. En aquest apartat analitzarem de quina manera afecten les TIC el temps del treball remunerat, els temps de lleure i la dissolució de les barreres laborals, familiars i personals. Al final de l'apartat ens preguntem de quina manera afecten les TIC la construcció de la masculinitat en termes de negociació o de reafirmació de les relacions de gènere.

6.2.1. El temps de treball remunerat

Els entrevistats coincideixen a afirmar que les TIC estan canviant les formes de gestió del nostre temps, tant pel que fa al temps que es dedica al treball remunerat com a l'oci o al temps personal. Segons Castells (2000), en les societats modernes, el temps laboral pagat estructura el temps social. En aquest sentit, aquest autor assenjala que malgrat que la tecnologia permet treballar menys per la mateixa unitat de producció, l'impacte d'aquest fet

tecnològic sobre el temps i els horaris laborals no està determinat. El que sí està determinat és la tendència, en els sectors més avançats de les societats més avançades, a la diversificació general del temps laboral, depenent de les empreses, les xarxes, els llocs de treball, les ocupacions i les característiques dels treballadors.

Hem detectat alguns d'aquests canvis en aquells sectors en què s'ha produït una major innovació tecnològica que ha canviat els processos i els mètodes de treball, com ara en el periodisme, segons indica l'entrevistat següent:

«Jo vaig començar a treballar de periodista amb una màquina d'escriure i amb paper pautat... En qüestió de pocs anys, sobretot per escriure, l'ordinador ho ha canviat tot. L'ordinador és una revolució per a les persones que escriuen. Jo transmetia les cròniques periodístiques per telèfon i una persona les copiava a màquina.» (P15)

A escala organitzativa, les conseqüències de les TIC inclouen una major flexibilitat, descentralització i autonomia. Apareixen nous models de treball flexible, com el treball a temps parcial, la flexibilitat horària, el teletreball o el treball autònom. En els entrevistats, les TIC han afectat en major o menor mesura les seves ocupacions, especialment en les feines d'oficina, les professions liberals i els llocs de responsabilitat, tal com assenyala aquest gerent d'una empresa, que ara, a l'hora de tractar amb els clients, es pot estalviar els desplaçaments:

«Doncs resolc tots els problemes des de casa. No cal anar físicament a on és el client; gairebé tots són fora, a Bèlgica, a Holanda. Si he de viatjar per resoldre un problema a Holanda, al·lucinaré. I gràcies a l'e-mail, ho pots solucionar tot des de qualsevol banda. O per telèfon, per descomptat.» (P7)

En altres ocupacions, com la dels professionals liberals i els *freelance*, les TIC també tenen un paper important, ja que permeten una gestió més efectiva del temps de treball, agilitar les gestions, reduir els costos i guanyar en rapidesa, com en el cas d'aquest treballador *freelance*:

«Sí, jo faig molta feina des d'aquí [des de casa seva]. Avui he rebut una trucada d'un teatre de Múrcia; hi hauré d'anar a final de mes. M'han fet quatre preguntes, així inicials, i ara t'envio la informació, i jo, tranquil·lament, me la miraré aquí, plànols del teatre i tot. Imagina't, no podria anar-hi. Fa anys, això s'ha hauria hagut de fer via fax, i es duplicaria el pressupost, si calgués anar-hi físicament, i ara sóc aquí, a casa.» (P13)

No obstant això, a les empreses catalanes, la penetració de les TIC en els processos laborals i en la gestió del temps és reduïda, segons assenyala el Projecte Internet Catalunya (PIC, 2002-2007) en el capítol de l'empresa xarxa. En la investigació s'indica que el 90,6 % dels treballadors tenen jornada completa i només el 9,5 % la tenen parcial. La tendència a flexibilitzar les organitzacions és més manifesta en les empreses amb un ús intensiu de les TIC que a la resta. En la indústria de la informació, per exemple, els treballadors amb jornada a temps parcial representen el 13,7 %; en els serveis

intensius de coneixement, el 12,9 %; i en la indústria de tecnologia alta, el 10,7 %. En canvi, en les empreses de la indústria de tecnologia baixa, aquesta modalitat de treball representa el 6,6 %.

El teletreball també és insignificant en les empreses catalanes. Només l'1,3 % de les empreses tenen empleats que teletraballen. El teletreball és més important en les empreses de serveis menys intensius en coneixement (2 %), la indústria de la informació (1,8 %) i la indústria de tecnologia alta (0,7 %), i és gairebé imperceptible en la indústria de tecnologia mitjana (0,04 %) i en la de tecnologia baixa (0,09 %) (Torrent, *et al.*, 2008).

6.2.2. Dissolució de la frontera laboral, familiar i personal

Tal com assenyalen Castells (2000) i Carnoy (2000), al món, el model d'ocupació estàndard està en decadència en favor del treball flexible, basat en una jornada laboral que no es limita al model tradicional de 35-40 hores, que s'orienta cap a la realització d'una tasca concreta i que, per tant, no inclou el compromís d'ocupació futura, una deslocalització de l'espai de treball ni el contracte social entre l'empresari i l'empleat.

Segons Torrent *et al.* (2008), la introducció de les TIC en l'empresa comporta una modificació de les relacions laborals. Aquests autors assenyalen que, entre altres coses, s'estableix un nou tipus de relació entre el treballador i l'empresari, en el sentit que es requereix que el treballador sigui més flexible i treballi amb més intensitat, la qual cosa planteja interrogants sobre la conciliació de la vida laboral i familiar dels treballadors/es.

Aragón *et al.* (2005) han analitzat algunes de les conseqüències de les noves relacions laborals propiciades per les TIC. Un dels aspectes assenyalats per aquests autors és la constatació d'un increment de les jornades de treball, les quals, en molts casos, es traslladen a l'àmbit privat, cosa que provoca una major vulnerabilitat dels treballadors.

Un altre aspecte és la dissolució de la frontera entre el treball i la vida personal.

En aquest sentit, diversos autors posen de manifest que la dissolució d'aquesta frontera repercuteix en la igualtat entre homes i dones. Els homes tendeixen a recórrer a les TIC per continuar separats de la família mentre són a casa, mentre que les dones ho simultaniegen amb les tasques domèstiques o la cura de familiars dependents. Per tant, les TIC esdevenen un mecanisme de reproducció dels rols tradicionals de gènere (Hochschild, 1997; Tremblay, 2002; Aragón *et al.*, 2005; i Pérez i Gálvez, 2009).

No obstant això, malgrat que els costos socials de la flexibilitat poden ser elevats, hi ha una línia d'investigació que destaca el valor transformador dels nous acords laborals per a la vida social, per a la millora de les relacions familiars i per a l'existència d'uns patrons més igualitaris entre els gèneres (Bielski, 1994; Castells, 2000; Puchert *et al.*, 2005; Abril i Romero, 2005; 2008a). Un tema a explorar és si aquestes tecnologies faciliten la resistència a la centralitat en el món productiu, per part dels homes.

En les nostres dades hem trobat les dues perspectives següents. D'una banda, els homes entrevistats que per les seves professions fan un ús inten-

siu de les TIC assenyalen que aquestes tecnologies els permeten estar «connectats» de dilluns a diumenge. És el cas del director de màrqueting d'una empresa de publicitat, que des que fa servir l'iPhone pot continuar treballant des de qualsevol lloc, ja sigui en un taxi o en el metro. Així, en la majoria dels discursos d'aquests homes, que generalment ocupen llocs de responsabilitat, les TIC han conquistat els seus espais familiars i personals en un ús centrat, bàsicament, en el treball. En cap dels discursos d'aquest perfil d'homes hem trobat referències a una major facilitat per conciliar el treball amb la família o la vida personal. En el cas, per exemple, d'aquest directiu d'un departament de Recursos Humans, el fet de tenir un ordinador a casa li ha suposat una ampliació de la jornada laboral, encara que des de la seva perspectiva això comporti un estalvi de temps (o del temps que ha de passar a l'empresa).

«A mi m'estalvien temps. El tema del portàtil: vas a casa, no has pogut acabar una cosa i l'acabes allà i ja està. O t'aixeques a les sis del matí abans que tothom s'aixequi i ho acabes. Abans, no hi havia res d'això. Abans, havies d'anar a l'empresa a fer-ho.» (P19)

L'altra perspectiva, en els discursos dels homes que per diferents motius tenen una major presència en l'esfera reproductiva, assenjala que aquestes tecnologies faciliten la negociació entre l'espai laboral i el personal o familiar. En el nostre cas, es tracta d'homes que fan jornada reduïda per estar amb els seus fills/es petits. En els seus discursos apareixen referències a la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, com en el cas d'aquest tècnic de teatre:

«Estalvio temps. Puc treballar quan per exemple la nena està dormint; mirar i contestar un e-mail durant aquestes estones i avançar la feina.» (P13)

En aquest altre cas –el d'un periodista *freelance* que treballa des de casa–, aquesta situació li permet compaginar el treball amb les necessitats familiars, prioritzant aquestes últimes.

«El meu treball el combino amb la vida familiar. No he tingut dificultats; quan hi ha temes familiars, deixo de treballar. Home, si hi ha alguna cosa greu, doncs es poden col·locar els nens o el que sigui, però això és molt esporàdic.» (P15)

6.2.3. Els homes i les TIC: hegemonia o negociació?

L'articulació social i cultural, del discurs dels homes i les masculinitats, amb el treball remunerat encara persisteix. Els estudis de gènere i treball destaquen que aquesta associació sol ser present en els discursos sobre paternitat, en termes del rol del *breadwinner*: els pares treballen per proveir econòmicament les famílies i els fills/es (Wacjman, 1998; Cooper, 2000; Kugelberg, 2006).

No obstant això, tal com s'assenjala en el projecte d'investigació *Work Changes Gender* (2001-2004), avui dia, el concepte d'home pel que fa al treball remunerat i a la vida té una diversitat considerable.

The category «men» is very different from the concept of a homogeneous «gender block». (Such a monolithic view of «men» has

resulted from a past lack of approaching *men as gendered* and must be abandoned.) The actual diversity provides chances for a constructive alliance aiming at more gender equality. (Scambor, Schwerma i Abril, 2005:173)

La flexibilitat del temps dedicat al treball remunerat, mitjançant la introducció de canvis en el treball estàndard, les polítiques *family-friendly* i la introducció de les TIC, pot ser la base perquè els homes comparteixin el treball dedicat a la llar. La pressió per a la introducció d'aquests canvis és de tipus cultural, respecte a noves visions del gènere i les organitzacions amb relació a les demandes de flexibilitat. Així mateix, els discursos masculins, sobretot els que estan fixats en la invariabilitat i la inflexibilitat, estan exposats a una certa erosió, especialment quan les relacions de gènere són l'objecte de la legislació política i del poder feminista. Així, per exemple, la legislació facilita (i obliga) que els homes es prenguin temps per col·laborar en la cura dels infants (Eriksson i Knights, 2004; Abril i Romero, 2005; 2008a).

En les nostres dades hem trobat dues estratègies que construeixen dos models de masculinitat amb relació a la flexibilitat que aporten les TIC en l'àmbit laboral i personal. D'una banda, els aferrats a la feina i al discurs *breadwinner* de la masculinitat utilitzen la flexibilitat per treballar més, encara que manifestin el desig de fer menys hores, en general, per estar amb els seus fills/es. Aquests homes argumenten els seus discursos a partir dels acords que s'estableixen amb la parella.

L'altra estratègia és la dels homes que utilitzen les possibilitats que els ofereix la flexibilitat a la feina per implicar-se en l'esfera reproductiva, especialment en la cura dels infants. A la cita que reproduïm d'un home entrevistat, apareixen els diferents aspectes que configuren el discurs d'aquests homes cuidadors: el pioner solitari (Puchert, *et al.*, 2005; Abril i Romero, 2005), la flexibilitat en l'empresa –en aquest cas en l'Administració pública–, i la ideologia de gènere en les parelles.

«Doncs... estic molt content de fer això que he fet, ho tornaria a fer, encara que és molt dur. Hi ha molts homes que no ho saben, però estar a casa cuidant el fill tot el dia, fer la reducció de la jornada, estar treballant pensant que has d'anar a cuidar el teu fill és molt dur. No ho sembla, oi? Perquè sembla que estiguis a casa, però no pots fer res que no sigui cuidar la nena. Em sento privilegiat, sí, i m'agradaria ser un model a seguir, perquè sé que no és el més habitual. Penso que tothom té dret –també els tios– a viure'l. És molt guai poder-te dedicar a la teva filla, i repartir les responsabilitats amb les dones. [...] Jo vaig al CAP (centre d'atenció sanitària) a dur a la nena a vacunar, i em demanen: "on és la mare?" I jo dic que està treballant. No és habitual veure un tio amb una nena de mesos a la porta del metge. En canvi, si hi va la mare sola, no li pregunten on és el seu pare. Jo penso que les noves generacions faran més del que jo faig. L'estereotip de la dona que es queda a casa anirà canviant a mesura que hi hagi més gent que ho faci, que les empreses ho permetin i que les dones ho permetin. Hi ha moltes dones, amigues, que em diuen: "Hòstia! Això al meu marit no li deixo fer. La nena l'he tinguda jo i, tio, jo que m'agafo la reducció, perquè la nena és meva. Moltes vegades les mateixes dones no ho deixen fer. Però jo penso que a la llarga anirà canviant. Més o menys, tot està canviant.» (P18)

7. HOMES, ÈTNIA, IMMIGRACIÓ I USOS DEL TEMPS

7.1. Discussions conceptuals: raça, ètnia, migracions

Un altre factor d'estructuració important és l'ètnia. Actualment, els conceptes «etnicitat» i «grup ètnic», en el sentit d'identitat cultural, solen substituir el de «raça» per posar de manifest el caràcter ideològic i polític d'aquest terme. En general, els estudiosos coincideixen a afirmar que en l'espècie humana no hi ha races en termes estrictament biològics (Stolcke, 1992). Per tant, la idea de raça és una creació humana, una construcció sociohistòrica que pretén justificar certes desigualtats en funció de diferències físiques. Fins i tot la biologia ha reconegut que no es pot parlar de raça, ja que la diversitat genètica és mínima i es presenta en forma d'un continu, de manera que és impossible establir diferències en termes racials.

No obstant això, molta gent continua classificant les persones en termes racials i assignant-los, d'acord amb la seva raça, un lloc o un altre en el sistema d'estratificació social. Aquest procés de classificació de les persones per categories racials s'anomena «racialització», i és el que dona pas a l'existència del racisme. El racisme és la creença que una raça és congènita-ment superior (o inferior) a una altra.

L'etnicitat es refereix a les pràctiques culturals que distingeixen una comunitat d'una altra. Podríem dir que les persones que comparteixen una herèn-

cia cultural formen una ètnia (Mancionis i Plummer, 1999). Els membres dels grups ètnics es consideren culturalment diferents d'altres grups de la societat, i són percebuts pels altres d'igual manera. Són nombroses les característiques que poden distingir uns grups ètnics d'uns altres: la llengua, la història, la religió i altres elements culturals específics. Les distincions ètniques no són neutrals. Estan associades amb formes de desigualtat econòmica o de poder. Una de les crítiques que ha rebut l'ús que es fa del concepte «etnicitat» és que, en el fons, s'utilitza com a simple substitut del de raça:

«La raça, a l'igual de certes característiques ètniques, és una construcció simbòlica que s'utilitza en certes circumstàncies sociopolítiques com a criteri de definició i de delimitació de grups humans. Les races no existeixen com a fenòmens naturals, mentre que l'etnicitat, malgrat les bones intencions, tendeix a ser concebuda com una característica de grup no purament cultural, i és naturalitzada.» (Stolcke, 1992:99).

7.2. Classe, ètnia i gènere

Les desigualtats d'ètnia estan molt relacionades amb la classe i el gènere. En el cas de la classe, el racisme o la xenofòbia estan molt vinculats amb la immigració econòmica; és a dir, s'és racista amb els immigrants pobres de països del tercer món, i no se n'és amb els esportistes de renom dels mateixos països. Malgrat això, no vam pensar que el racisme es pugui reduir a una qüestió econòmica; també hi intervenen factors de tipus cultural.

En el cas de les relacions entre gènere i ètnia, succeeix el mateix que amb les relacions entre classe i gènere: la majoria dels estudis s'han centrat en les relacions entre ètnia i dones, o entre ètnia i feminisme (per exemple, en qüestionar de quina manera el feminisme occidental és etnocèntric i es construeix sobre la figura «ideal» de la dona blanca de classe mitjana). Les feministes negres critiquen les teories feministes de les blanques perquè les plantegen com a universals, quan, en el fons, tenen com a referent les dones blanques de classe mitjana.

L'ètnia ressaltaria que les dones, tot i que sovint són tractades com una categoria homogènia, pateixen fortes desigualtats internes. Walby arriba a afirmar que fins i tot la base de la desigualtat de gènere no és la mateixa per a les dones blanques que per a les dones negres (Walby, 1990:42).

En la mateixa línia, Hill Collins (1991) assenyala que la sociologia del treball tradicional comet un error en correlacionar dona amb esfera privada i home amb esfera pública, atès que les experiències de les dones negres mai no han seguit aquest model. Confirmant aquesta perspectiva, Hacker assenyala que als Estats Units d'Amèrica gairebé dos terços dels infants negres han nascut fora del matrimoni, i més de la meitat de les famílies negres tenen una dona com a cap de família (Hacker, 1992).

7.3. Ètnia, immigració i masculinitats

Els darrers anys hem assistim al debat que la inclusió dels homes en les relacions entre ètnia i gènere també serveix per qüestionar les assumpcions etnocèntriques dels estudis de masculinitat occidentals.

Kimmel i Messner (2001) mantenen que els estudis de masculinitat a Occident bevien de moltes fonts diverses: de les aportacions de les feministes i els feministes, de les teories de les classes socials, de la teoria *queer*, dels postestructuralismes, i també de les anàlisis de raça i etnicitat. Malgrat aquesta última aportació, es construeix una perspectiva occidental de la masculinitat o masculinitats, amb dicotomies de gènere occidentals i tipologies de masculinitats occidentals.

L'aportació de la immigració i l'etnicitat a l'estudi de les masculinitats (i vice-versa) ens ajuda a enriquir encara més la perspectiva d'anàlisi i, per consegüent, el treball empíric sobre els homes en les nostres societats.

Shashin Gerami es pregunta, per exemple, si hi ha una masculinitat hegemònica global provinent d'Occident que, a través del capitalisme i la globalització, s'estengui a tot el planeta. Aquesta masculinitat hegemònica global és, segons ell, blanca, cristiana, heterosexual i dominant (Gerami, 2005).

La qüestió interessant per a ell és estudiar la relació entre aquesta masculinitat hegemònica dominant (i els canvis que pateix al llarg del temps) i les masculinitats locals o nacionals:

In Muslim societies as in many other colonized cultures, the colonial domination raised serious challenges to the local masculinities across the region. Men's honor was threatened, and they were called upon to protect it. (Gerami, 2005:450)

Si bé el que li interessa a Gerami és parlar de les «masculinitats colonitzades», a nosaltres ens ajuda a reflexionar sobre la importància de fixar-nos en la tensió que es produeix a escala d'ètnia i de gènere entre les masculinitats hegemòniques i les altres masculinitats locals, ètniques, immigrants, etc.

El debat sobre les relacions entre les masculinitats occidentals (canviants i «modernes» des de la perspectiva de les ciències socials occidentals) i les masculinitats ètniques dels immigrants (considerades més similars al model hegemònic de masculinitat tradicional, el qual, en les societats avançades europees i en la nord-americana estaria perdent importància, com a mínim a escala simbòlica) és, al nostre entendre, massa etnocèntric, i tendeix cap a la simplificació i el maniqueisme.

7.4. Ètnia, immigració i usos del temps

En el cas del nostre estudi, vam considerar important incloure en la mostra d'entrevistes sis immigrants de procedències diverses (vegeu la taula 3). D'acord amb la nostra perspectiva de la interseccionalitat, també vam considerar apropiat que els immigrants fossin diversos en termes de classe, edat i orientació sexual. Les preguntes que guien aquest apartat són bàsicament tres:

Adopten els immigrants, pel fet de ser-ho, algun tipus de pauta diferenciada en l'ús del temps?

És la seva cultura d'origen la que els marca el ritme de vida i les prioritats?

Adopten les mateixes pautes que la resta dels homes? És a dir, les seves pautes són més explicables en termes de classe, edat o orientació sexual?

De manera global, l'anàlisi de les entrevistes revela que no hi ha diferències significatives entre els immigrants i la població autòctona pel que fa a l'ús del temps i a les categories de masculinitat que hem comentat fins ara. Ara bé, sí que apareixen algunes diferències en funció de la cultura d'origen (més o menys igualitària amb relació al treball reproductiu; més o menys familiar amb relació al temps lliure), però el principal factor explicatiu dels seus usos del temps és la classe social: els immigrants entrevistats de classe obrera adopten una pauta molt semblant a la dels entrevistats autòctons; i els entrevistats de classe mitjana són molt semblants als seus companys de classe autòctons.

La primera sorpresa ens la proporciona el tema identitari. Pensàvem que a la primera pregunta de l'entrevista, en què els entrevistats s'havien d'autodefinir mitjançant una sèrie de frases que comencessin per «Jo sóc...», trobaríem de manera majoritària alguna referència al seu origen nacional o ètnic. De fet, com veurem en el següent capítol sobre orientació sexual, els homosexuals sí que s'autodefineixen com a tals en aquesta pregunta. En el cas que ens ocupa, només dos dels sis immigrants entrevistats s'autodefineixen en funció del seu origen nacional; en un cas de manera accentuada, ja que, a més d'autodefinir-se com a equatorià, l'entrevistat afegeix un «jo sóc immigrant», la qual cosa ens indica la importància que aquest fet pot tenir per a la seva vida. En l'altre cas, tenim la situació oposada; un marroquí que va arribar a Catalunya quan tenia dos anys, s'autodefineix així: «Jo sóc català, espanyol, marroquí, europeu, una mica de tot».

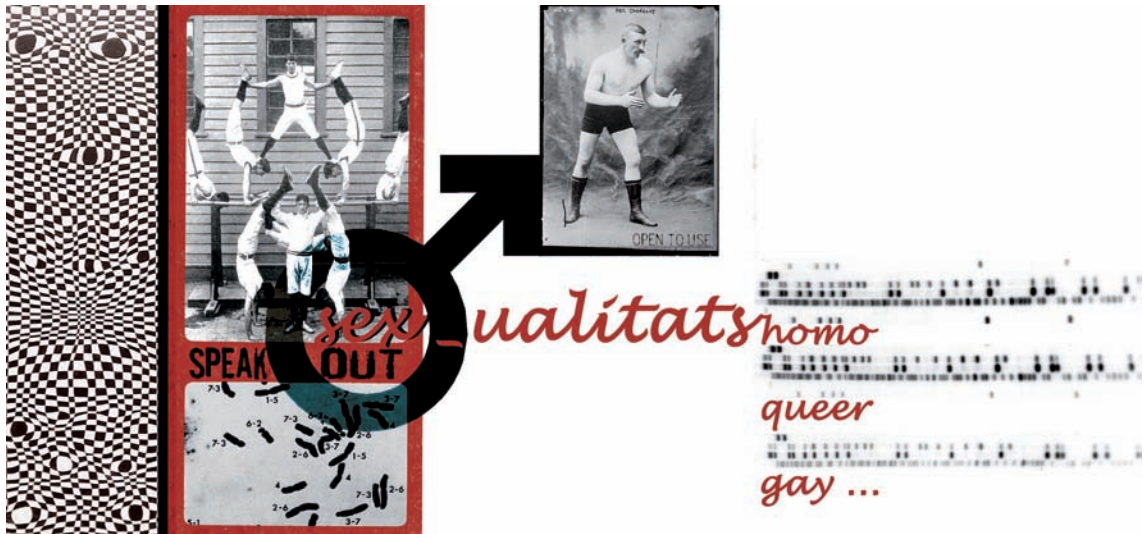
Pel que fa als usos del temps, la diferència principal que apareix és respecte al repartiment de les tasques domèstiques i de cura dels fills/es, amb un discurs i unes pràctiques menys equitatives:

«Doncs, en general, ja et dic, venim d'una cultura peruana, i és allò de que són una mica masclistes, de que les dones ho han de fer tot i l'home no. Els meus amics, que són la majoria peruans, ho tenen ben clar des de sempre. Al Perú, el meu país, com que l'home és l'home i bé... els anys canvien també i abans jo pensava igual, però ara penso que tot ha de ser compartit, oi?» (P16)

Malgrat això, també apareix el discurs d'elements de canvi, d'adaptació a la societat de destinació. És el cas d'un entrevistat peruà, que diferencia entre l'homofòbia a Espanya i en el seu país d'origen, o el d'un jove pakistanès, que diferencia entre la seva mare i les seves germanes:

«No, ella normalment és a casa. En els països musulmans, les dones normalment no treballen. Ella no treballa. Ara sí que les joves treballen, però ella, que no ha treballat mai, i ara té 42 anys, no treballa. El meu pare li va dir que com ella volgués, que si volia treballar, que treballés.» (P2)

De tot això es desprèn que és important que l'anàlisi de les relacions entre immigració, ètnia i gènere es faci tenint en compte de quines cultures estem parlant (sense generalitzar tots «els immigrants») i de quin «home» estem parlant, perquè, tal com hem vist fins ara, es tracta d'homes i de masculinitats, en plural.

8. MASCULINITATS, TEMPS I ORIENTACIÓ SEXUAL

El triangle format pels tres punts que ara ens interessen no és fàcil de teoritzar i encara provoca moltes discussions, tant a escala teòrica, com política: masculinitat, orientació sexual i usos del temps.

Al llarg de tot aquest llibre estem posant de manifest la diversitat dels homes en els usos del temps. Com veurem, els factors que expliquen la diversitat dels homes també són aplicables a l'orientació sexual; dit d'una altra manera, els homosexuals també són diversos en termes de classe, relació amb el mercat de treball, ètnia, edat i fins i tot... gustos sexuals.

Kenway i Fitzclarence (1997), per exemple, afirmen que les característiques que actualment s'associen amb la masculinitat hegemònica són: la força física, la neutralitat emocional, la seguretat, el control, la individualitat, la competitivitat, la instrumentalitat, l'objectivitat i la racionalitat. Ens podem fer la pregunta següent: algunes d'aquestes característiques estan renyides amb l'orientació sexual dels homes? Aleshores, per què dedicar un capítol a l'orientació sexual amb relació a la masculinitat i l'ús del temps? Per diferents raons:

En primer lloc, perquè la construcció de la masculinitat hegemònica s'erigeix sobre el pilar de l'homofòbia.

En segon lloc, perquè s'ha destacat l'orientació sexual com una forma de masculinitat subordinada (i de vegades alternativa).

En tercer lloc, perquè no deixa de ser interessant observar la diversitat dels homosexuals, ja que el fet de ressaltar aquesta diversitat pot contribuir a desmuntar «tòpics» i estereotips i, per consegüent, a minar l'homofòbia que de manera general pateixen els homosexuals.

Finalment, també creiem que és important comprovar si realment hi ha una forma específica d'ús del temps (especialment el referit a l'oci) per part d'alguns homosexuals (els més vinculats a l'anomenada «cultura gai»).

8.1. Masculinitat i homofòbia

En oposició a la masculinitat hegemònica, hi ha les «altres masculinitats», de manera que els que es «desvien» de l'ideal hegemònic poden incórrer en alts costos emocionals i socials i que, a més a més, se'ls qualifiqui de «marginats» o «subordinats» (Connell, 1995; Pattman, Frosh i Phoneix, 1998).

Si en la literatura sobre gènere s'ha tendit a separar en termes analítics els conceptes de sexe, gènere, identitat sexual i orientació sexual, les teories de la masculinitat fan una referència constant a la forta vinculació de la masculinitat hegemònica amb l'homofòbia (Borillo, 2001).

En aquest context té sentit la queixa de Edwards (2005), segons la qual la història de l'homosexualitat continua sense tenir prou en compte el paper del gènere. Per a ell, el gènere i la sexualitat, com a pràctiques i discursos, són constructes intrínsecament vinculats. Edwards proposa, concretament, parlar en termes de *gendered sexualities* i *sexualized genders*, i no de gènere i sexualitat com si fossin categories separades.

El punt central de la seva aportació és que tant l'homofòbia com la lesbofòbia es basen en el gènere, o prenen del gènere els elements per a la discriminació: «Afirmar que la sexualitat és quelcom separat del gènere no només és teòricament inadequat, sinó empíricament incert i políticament ingenu» (Edwards, 2005:55).

Si Edwards reclama un major paper de la masculinitat en els estudis sobre homosexualitat, Carrigan, Connell i Lee (1985) reclamaven tot el contrari: reconèixer el paper de l'alliberament gai en el canvi de la masculinitat hegemònica. O, dit d'una altra manera: destacar el paper de l'heterosexualitat en el manteniment de la dominació masculina.

8.2. Masculinitat i orientació sexual

Les relacions entre l'orientació sexual i la masculinitat s'han d'interpretar des de perspectives diverses i, de vegades, contradictòries.

Les primeres investigacions al voltant de l'imaginari heterosexual masculí sobre «els homosexuals» tendien a definir l'homosexualitat en «oposició» a la masculinitat, i la identificaven amb la feminitat (Blachford, G., 1981). En l'altre extrem, les investigacions sobre la «cultura gai» i els estils de vida associats amb els homosexuals mostraven una àmplia diversitat en la seva relació amb el gènere i la masculinitat hegemònica, i destacaven que la hipermasculinitat –o exageració de la masculinitat– per part d'alguns gais esdevenia un factor definitori de la seva identitat o maneres de viure la seva homosexualitat. Tant és així, que la negació del «femení» vinculat amb el que és «gai» produeix una discriminació entre els homosexuals mateixos; una mena de jerarquia que situa al capdamunt els «molt masculins» i en la base els «molt femenins» (Guasch, 2006). Podríem afirmar que aquest comportament no deixa de ser «còmplice» (en terminologia de Connell) de la masculinitat hegemònica. Així, Sheila Jeffreys, per exemple, analitza el moviment gai des d'una perspectiva feminista, i afirma que la celebració de la masculinitat i de la sexualitat masculina per part dels gais contribueix a l'explotació de les dones i a la reproducció de les desigualtats de gènere (Jeffreys, 1990).

Aquest i molts altres factors indiquen que l'homosexualitat no està renyida amb el patriarcat, sinó tot el contrari: que els homosexuals són homes i que, per consegüent, no són immunes a la força de la socialització masculina.

A escala teòrica, Henning Bech (1997) ens ofereix una anàlisi nova en el seu llibre *When Men Meet*, on analitza de quina manera la masculinitat depèn a la vegada de la permanent presència i absència de l'homosexualitat. Dit d'una altra manera: la masculinitat es construiria sobre la possibilitat constant i (simultàniament) la prohibició contínua de l'homosexualitat. Així, l'homosexualitat actuaria com un mecanisme primari en el manteniment de la masculinitat. En l'altre extrem, la identitat homosexual dependria més de la masculinitat que de l'heterosexualitat.

8.3. Homosexualitats

La teoria postestructural ofereix un marc més flexible per a l'anàlisi de la diversitat. Segons aquesta teoria, les identitats individuals i grupals es perceben, semànticament, com iguals i, socialment, com dinàmiques, obertes, plurals, coincidents i divergents, no fixes, tancades, unitàries i consensuals.

Així, la posició d'un jove negre homosexual i advocat, per exemple, resultaria incatalogable amb les teories anteriors.

A més a més, es critica que les polítiques identitàries hagin aconseguit (encara que de manera inintencionada) reforçar els binaris blanc-negre, home-dona, gai-homosexual, en comptes de desafiar-los.

En el seu últim treball, Sedgwick (1995) separa clarament els conceptes de sexe i gènere, i de masculinitat i homosexualitat, i els interpreta com dos conceptes que, des de la seva òptica, no cal que estiguin directament relacionats en cap sentit. La masculinitat no està vinculada directament amb els homes, només amb els homes, i Sedgwick recupera una concepció del gènere centrada en la androgínia –tal com va explorar prèviament Sandra Bem (1974)–, en què alguns homes i dones tenen més, o menys, masculinitat i/o feminitat. Això no només aniria en contra dels dualismes de gènere, sinó que també implicaria una altra qüestió nova: fins a quin punt la masculinitat té alguna cosa a veure amb els homes, gais o heterosexuals.

En una línia semblant, el treball de Judith Butler (1990) ressalta que la política d'identitat (de gènere o d'orientació sexual) va en contra de l'alliberament real de les persones i de les consegüents desigualtats de gènere o d'orientació sexual que pateixen realment en les seves vides.

8.4. Orientació sexual i identitat «gai»: un ús del temps diferent o específic?

Avui dia, les ciències socials reconeixen gairebé de manera unànime que l'homosexualitat és un fenomen culturalment específic, modern i occidental en el seu origen (Caplan, 1987; Plummer, 1981; Guasch, 2006).

Si bé sentir un desig per persones del mateix sexe és quelcom universal en termes culturals, temporals i espacials, la construcció de l'«homosexual» com un tipus de persona només té un segle: la construcció de l'heterosexualitat com una cosa «normal» i «natural» es va produir lentament al llarg de la primera meitat del segle xx (Katz, 1976). Katz afirma que la construcció de la identitat homosexual comportava que la societat desenvolupés el terme «homosexual» com el seu oposat polar. Si un era normal, natural i típic, l'altre havia de ser definit com a anormal, malalt i atípic. Tot aquest procés va anar acompanyat de la inclusió en l'etiqueta d'«homosexual» de tot un seguit de comportaments i prejudicis que van acabar implicant la construcció d'identitats diferenciades en funció de l'orientació sexual:

Homosexuality (unlike heterosexuality) is a significant label, since it elicits a sequence of interlocked beliefs or judgments which organize our responses to ourselves and to other people. Our responses to the word “homosexual” or “homosexuality” (or persons so labelled) are part of a culturally acquired pattern of beliefs about a cultural stereotype, and constitute what we mean by homosexual and homosexuality (Gagnon, John; 1977:235).

La separació entre pràctiques sexuals (tenir relacions sexuals amb persones del mateix sexe, per exemple) i identitat (que això comporti una forma determinada de veure el món) ha estat un dels principals temes de discussió, tant a escala teòrica com política. Com afirma Edwards: «El sexe homosexual no produeix un home gai» (Edwards, 2005:52), segons demostra la gran diferència quantitativa entre els homes que reconeixen haver tingut relacions

sexuals amb homes i els que en els mateixos estudis es reconeixen com a homosexuals o gais.

8.5. Les dades del nostre estudi

D'acord amb el que hem observat, el debat identitari ha tingut una gran importància en els debats acadèmics i polítics del moviment GLBTQ. Val la pena, doncs, aturar-nos ara en l'anàlisi de la primera pregunta de l'entrevista, en què demanàvem als entrevistats que s'autodefinissin mitjançant una sèrie de frases que comencessin per «Jo sóc...».

És una pregunta que inicialment els entrevistats troben una mica difícil de contestar i en què l'entrevistador ha d'intervenir el menys possible, perquè el que ens interessa, precisament, és que sigui l'entrevistat el que decideixi què destaca de si mateix.

En aquesta primera pregunta, 4 dels 6 homosexuals del nostre estudi s'autodefineixen com a «gais». Cap dels 19 heterossexuals de l'estudi s'autodefineix com a «heterossexual». Dos dels entrevistats que es defineixen com a gais ho fan, a més a més, afegint que són gais alliberats, destacant, per tant, que viuen públicament la seva homosexualitat.

El fet que els 19 heterossexuals entrevistats no destaquin que són heterossexuals ens pot semblar «normal»; tampoc no diuen que són «blancs», però subratlla una cosa que els estudis GLBTQ ja fa temps que denuncien: que l'altra cara de l'heterossexualisme⁴ és la interiorització de l'«excepció» per part de les altres opcions afectivo-sexuals. Anteriorment, el feminisme afroamericà ja havia reivindicat que quan una dona negra es mira al mirall, el que «sempre» veu, a més d'una dona (element que també destaquen en termes de gènere), és el color de la seva pell: veu una dona negra (Hill Collins, 1991). El fet que en el nostre estudi 4 dels 6 homosexuals entrevistats s'autodefineixen com a gais significa que la seva orientació afectivo-sexual és important en les seves vides i que hi és present de manera conscient com a formadora de les seves identitats.

Tant és així, que l'homosexual de més edat que vam entrevistar, en demanar-li en l'última pregunta què canviaria de la seva vida, va respondre:

**«Què canviaria? He de dir una cosa molt dura; si tornés a néixer, m'agradaria ser heterossexual, casar-me i tenir fills. És una cosa... que com l'he tinguda, és una cosa que em queda una mica així...»
(P22)**

Possiblement els factors de l'edat i de la generació siguin importants per comprendre aquesta resposta, ja que els homosexuals més joves que vam entrevistar es mostren satisfets amb les seves vides, tant pel que fa a l'orientació sexual com de manera global.

⁴ Assumpció de que tothom és heterossexual i de la normalitat i naturalitat implícites en això.

8.6. Orientació sexual i usos del temps

Hi havia tres preguntes directament relacionades amb l'orientació sexual:

72. En què difereix la teva vida de la d'una persona d'orientació sexual diferent de la teva?

(Només per a heterosexuals):

73. ¿Creus que les persones homosexuals fan un ús diferent del temps? En quin sentit?

(Només per a homosexuals):

74. Respecte l'ús que fas del temps, en què creus que difereix amb relació a l'ús que en fan els homes heterosexuals? Per què?

Amb la primera pregunta preteníem indagar els aspectes globals percebuts com a diferencials per als homosexuals i els heterosexuals. Amb la segona, tot i que continuàvem insistint en la mateixa línia, ens centràvem exclusivament en els usos del temps.

En el cas dels homosexuals entrevistats, la majoria creu que no hi ha res que faci la seva vida diferent de la dels heterosexuals. En els altres dos casos es destaquen aspectes diferencials molt diferents. L'homosexual jubilat subratlla la diferència entre els jubilats heterosexuals vidus i la seva pròpia vida:

«Per l'ordre de la vida. Què faria un heterosexual jubilat i vidu? Estaria avorrit com una ostra, hauria de passar-se tot el dia al bar, la casa la tindria... ves a saber com, perquè no hi ha cap dona que se n'encarregui, perquè és un inútil per a aquestes coses.» (P22)

En el cas de l'homosexual que sí destaca elements diferencials, ho fa en termes d'estil de vida, de relacions sexuals o del tipus de relació amb la parella:

«Comencem pel nivell sexual. Bé, sóc... procuro ser promiscu. Procuro buscar parelles sexuals molt sovint. Tinc la sensació que els homes homosexuals són més promiscus que els heteros. També em diferencia el fet que no tinc cap càrrega familiar ni vull tenir-la. L'única càrrega familiar que estic disposat a tenir és una parella, i sempre amb llibertat, perquè no m'agraden els nens. Després, pel que fa a la parella, crec que cal tenir un cercle, has de tenir un espai, el teu espai. Tenir aquesta independència. Els heteros solen tenir... solen estar més implicats, les parelles solen estar més implicades entre elles. Jo, per descomptat, valoro molt això: la independència.» (P6)

De manera majoritària, els heterosexuals entrevistats també consideren que no hi ha diferències entre les vides de les persones en funció de l'orientació sexual. En dos casos assenyalen que l'única diferència pot tenir a veure amb l'homofòbia que pateixen els homosexuals i les implicacions que aquest fet pot tenir en les seves vides:

«En la vida professional no té perquè haver-hi cap canvi. En la vida personal, crec que, desgraciadament, ser gai en aquest país encara té massa connotacions negatives. Entenc que és una comunitat en què poder-se relacionar és més difícil. I això ha de comportar...»

tar una major inversió de temps a l'hora de generar relacions amb persones de la mateixa orientació sexual.» (P9)

No deixa de ser curiós que algun heterosexual destaquí l'homofòbia (encara que poc) i que, en canvi, no aparegui en cap moment en els discursos dels homosexuals entrevistats.

També cal ressaltar el fet que els únics que mostren algun tipus d'homofòbia o de rebuig cap als homosexuals són els entrevistats grans.

«Però, no sé, què et diria jo, veure dues dones o homes, veure'ls al carrer, públicament... A mi, que ho facin en privat... Però veure'ls al carrer, que es facin mostres d'afectivitat i carantoines i tal, dues persones del mateix sexe, no m'és agradable, però ho respecto completament...» (P25)

Quan preguntem més específicament sobre l'ús diferencial del temps dels homosexuals i els heterosexuals apareix, sobretot, el tema dels fills/es com a factor determinant. Els homosexuals del nostre estudi consideren, en general, que no hi ha un ús diferencial del temps entre homosexuals i heterosexuals. En algun cas es fa referència a una major dedicació a l'oci, però de nou es vincula amb l'absència o presència de fills/es:

«Si, per exemple... ara mateix no recordo cap amic gai que tingui fills. I els amics *heteros* que tenen fills, doncs dediquen molt a la parella i a la vida familiar. L'oci també és important. En el cercle d'amics que tinc, d'amics gais, crec que dediquem molt de temps a l'oci i, no obstant això, els *heteros*, crec que dediquen poc temps a l'oci.» (P6)

Les respostes dels entrevistats heterosexuals van en la mateixa direcció. Es continua sense reconèixer diferències específiques en funció de l'orientació sexual, i es destaca que l'única diferència és la presència o absència de fills/es. En moltes respostes es compara l'ús del temps per part dels homosexuals amb l'ús que en feien els entrevistats quan eren solters:

«No hi veig una gran diferència. Una altra cosa és... el que canvia és si tenen o no tenen parella; un noi homosexual amb parella; els que coneixíem, almenys, no eren molt diferents de nosaltres; els preocupava la seva caseta, el seu gosset, la feina... no hi havia molta diferència. Quan no hi ha parella..., però, bé, si jo també estigués solter també faria coses diferents. El tema de sortir, de buscar relacions... Pel fet únicament de ser homosexual no crec que hi hagi molta diferència.» (P14)

Fins ara hem analitzat el discurs dels entrevistats respecte als prejudicis o idees prèvies que tenen amb relació al possible ús diferenciat del temps en funció de l'orientació sexual. L'anàlisi de les pràctiques dels entrevistats, a través de les preguntes sobre què fan a la feina, a casa i durant les seves hores d'oci, ens permet contrastar, de nou, si hi ha diferències significatives en l'ús del temps.

La resposta és, una vegada més, negativa. La seqüència de condicionants del temps adopta el mateix esquema per a tots:

El temps de treball és el que determina la resta de temps (reproducció/ domèstic i temps lliure).

Les càrregues familiars generen dos grans tipus d'homes: els que tenen fills/es i els que no en tenen.

D'entre els que tenen fills/es, el model de parella (de major a menor equitat, amb relació als tipus de masculinitat) condiciona el repartiment entre temps d'oci i temps dedicat al treball reproductiu/domèstic.

Els que no tenen fills/es i viuen en parella també tenen el seu temps lliure condicionat al model de parella.

Els que no tenen fills/es i no viuen en parella tenen el seu oci condicionat per, al marge del temps de treball, factors vinculats bàsicament amb qui s'ocupa del treball domèstic (viure amb els pares, pis compartit, etc.).

En tots els casos, l'orientació sexual no influeix en un ús diferenciat del temps, ni pel que fa al temps dedicat a una activitat o a una altra, ni al tipus d'activitat. No hi ha cap evidència que els homosexuals dediquin més temps a l'oci que els heterossexuals. La dedicació a l'oci està vinculada amb la disponibilitat de temps després del treball (productiu i reproductiu), tant per als uns com per als altres. Es tracta d'un temps molt valorat per tots els homes entrevistats en l'estudi, de manera que les principals queixes respecte a la falta de temps lliure sempre es vinculen amb l'excés de temps dedicat al treball pagat per part dels homes que no tenen càrregues familiars, i amb els fills/es per part dels homes que sí que en tenen.

L'única diferència notable que hem trobat és que els homosexuals amb parella presenten uns models equitatius de repartiment de les tasques de la llar; una equitat que es dona amb les seves parelles, però que no es produeix amb els seus pares si viuen amb ells. En aquest últim cas, les mares tornen a ser les responsables principals de les tasques de la llar.

9. CONCLUSIONS

En aquest dossier s'han analitzat les masculinitats amb relació al temps des d'una perspectiva que té en compte les interseccions que intervenen en la construcció de models i de rols de gènere. El plantejament ha consistit a analitzar els homes com una categoria diversa, tenint en compte l'edat, la classe social, la situació familiar i laboral, l'ètnia/cultura i l'orientació sexual. Aquest tipus d'enfocament permet captar els matisos que hi ha en els homes amb relació a l'ús que fan del temps, els diversos models de masculinitat i les esclertes que es produeixen en el model hegemònic de masculinitat del sistema patriarcal.

La societat basada en la divisió sexual del treball està en transformació. Les dones estan accedint a l'espai públic. L'espai reproductiu, les activitats de cura no remunerades s'estan reconfigurant –i s'han de reconfigurar– amb una major presència dels homes. Tal com assenyalava l'anàlisi macro d'aquest dossier, a la nostra societat, el repartiment del temps entre homes i dones és desigual. Les dones dediquen el doble de temps a l'àmbit domèstic, mentre que els homes es continuen centrant en el treball remunerat. Hi ha una demanda social per equilibrar els temps entre homes i dones. Les baixes taxes de fecunditat del nostre país, al costat de la baixa productivitat de les empreses i el «malestar» que pateixen els treballadors i treballadores a l'hora de conciliar els seus temps, són els efectes d'aquest desequilibri en el pacte entre homes i dones. Les dones, amb la doble presència, són les més afectades per aquests desajustaments. No obstant això, cada vegada hi ha més homes que volen reajustar els seus temps, renegociar els seus rols i, sobretot, exercir de pares presents en la cura dels seus fills i filles. Per als homes, el canvi significa una major participació en l'esfera reproductiva i també en la cura personal, emocional i de la salut. Aquesta perspectiva equitativa és en el fons d'un altre model de societat basada en la capacitat de les persones per gestionar els seus temps de manera sostenible.

Aquest dossier ha evidenciat les possibilitats de transformació i les esclertes del sistema patriarcal i del model hegemònic de masculinitat. Hi ha models alternatius de masculinitat que es construeixen i desenvolupen entorn d'altres paràmetres. Aquests models no només emergeixen a través dels pactes personals en les relacions de gènere i de la presa de consciència, sinó que també es veuen afectats per les transformacions legislatives, tecnològiques, organitzatives... L'èxit del permís de paternitat, exclusiu i intransferible, és un exemple de com propiciar un canvi en les actituds i els valors dels homes. Les polítiques del temps, les mesures que afavoreixen

una millor gestió dels temps i la introducció de tecnologies que facilitin aquesta gestió són elements que poden possibilitar la deriva cap a masculinitats no-hegemòniques.

L'edat, el cicle vital, proporcionen moltes pistes de com es construeixen i reconstrueixen els models de masculinitat. En els joves hem detectat una major pressió per adherir-se al model hegemònic. La manca de referents masculins alternatius agreuja encara més aquesta manca d'opcions. Per tant, cal que en aquestes etapes de la vida es facilitin elements que possibilitin la construcció d'altres vies de desenvolupament, més acords amb els temps presents i futurs. En els adults, en alguns casos es produeix una fissura en l'estructura monolítica de la masculinitat hegemònica; en d'altres, es reafirmen les posicions i la vida entorn del model *breadwinner*. La ideologia de gènere que es posa en pràctica en les relacions i estructures determina la ruptura amb el model en el primer cas. Per a molts homes, la paternitat significa avui dia la possibilitat de desmarcar-se del model hegemònic, però també, com hem dit abans, hi ha altres factors, com ara la flexibilitat dels horaris laborals i les polítiques del temps. Els homes que renegocien les seves relacions i rols de gènere i que se situen en posicions equitatives han de rebre suport i ser visibilitzats com a alternatives sostenibles. Els altres, els que s'atrinxeren en les posicions hegemòniques, necessiten polítiques valentes que provoquin la ruptura i la deriva cap a la igualtat. En els homes grans, la vellesa representa, en alguns casos, una ruptura amb el model hegemònic. Aquests homes, quan es jubilen, també es «jubilen» del seu rol de *breadwinner* i experimenten unes altres possibilitats de masculinitat. Els homes grans es «feminitzen» i s'obren a models més igualitaris. Així, a diferència del que es podria creure, no és cert que en aquest grup hi hagi el nucli dur de la masculinitat, malgrat que els seus valors encara sintonitzin amb la ideologia masculina hegemònica. En aquest grup, per exemple, és on s'ha detectat el major grau d'homofòbia, lligada amb el model hegemònic de masculinitat. Amb l'augment de l'esperança de vida dels homes i l'increment de les necessitats de cura (dels néts), però també d'altres familiars (de les parelles amb malalties com ara Alzheimer o demència), és probable que els homes grans cada vegada tinguin un major pes en el rol de cuidadors. Aquest fet, el dels homes grans que deriven cap a models alternatius de masculinitat, atorga enormes possibilitats d'acció política.

Un dels eixos estructuradors més importants per comprendre la diversitat d'usos del temps per part dels homes és la classe social. En l'estudi, el temps de treball remunerat ens apareix com el condicionant principal del temps dels homes. En el cas dels joves, la preparació per al futur laboral fa que aquest temps adopti un paper central. En els nostres entrevistats, la majoria dels que ja són en el mercat laboral treballen a jornada completa, sobrepasant les 40 hores setmanals. Així, el treball remunerat esdevé l'eix estructurador de la resta dels temps. La classe social també condiona moltes de les qüestions relacionades amb el temps: hores extres, flexibilitat horària. Un dels elements que s'apunta com a essencial per canviar la masculinitat hegemònica, i com a central per aconseguir una millor conciliació de la vida personal i laboral és el de la flexibilitat. La majoria dels entrevistats confessa que disposa d'aquesta flexibilitat, però no en termes de drets col·lectius dels treballadors, sinó com una possibilitat que es pacta individualment amb l'empresa.

La reacció social respecte als homes que demanen reducció de jornada o permís de paternitat també ha anat canviant. Les nostres dades mostren

una major acceptació social cap als homes que redueixen la seva jornada o que demanen permisos de paternitat. Una altra cosa és que, en la pràctica, continuïn sent casos minoritaris.

Pel que fa a la compatibilització entre vida personal i laboral, ens interessa-ven especialment les estratègies dels homes casats que tenen fills/es. Hem pogut distingir tres grans estratègies: l'hegemonia, la negociació i la resistència, totes elles fruit de les diferents combinacions dels temps productiu, reproductiu i lliure. És en aquestes combinacions on es concreten les prioritats dels homes del nostre estudi (i de les seves parelles): imposició de la pròpia centralitat laboral en el cas de l'hegemonia; negociació amb les parelles per compatibilitzar treball remunerat, reproducció i temps lliure en el segon cas; i resistència al model imperant de centralitat laboral per part de la resistència. La resistència per part dels homes implica això: canviar prioritats, fer centrals els usos del temps reproductiu i del temps lliure. Ara bé, la resistència també es dóna en parella i, per consegüent, cal que apuntem que darrere dels homes resistents del nostre estudi hem trobat dones centrades en els seus treballs remunerats. Des d'aquest estudi celebrem positivament que els homes es resisteixin al model hegemònic de masculinitat, perquè comporta un canvi en les relacions de gènere, perquè implica unes relacions socials més justes i equitatives. No obstant això, continuem lamentant que el model social imperant dificulti que aquest canvi sigui més ampli, tant en la societat com en les famílies.

Un capítol apart són l'efecte que les tecnologies de la informació i la comunicació tenen sobre el temps i les masculinitats. Les TIC contenen la possibilitat d'una gestió més efectiva i racional del temps. En flexibilitzar i difuminar les fronteres espai-temps, es presenten oportunitats i espais de contestació de l'hegemonia. Aquestes tecnologies no solament desafien les construccions històriques dels estats-nació i l'hegemonia política de l'espai, sinó que també repercuteixen en els models d'organització, tant a escala corporativa com en un sentit ampli, subratllant transformacions en les subjectivitats. Ens preguntàvem pels efectes de la introducció d'aquestes tecnologies en la renegociació o reafirmació de les relacions i pràctiques de gènere en l'espai laboral, familiar i personal. Les dades només permetien una anàlisi exploratòria; no obstant això, s'han pogut constatar dues estratègies: l'hegemònica, en què la flexibilitat que atorguen les TIC s'inverteix en treballar més i en estar més absent de l'espai reproductiu; i l'estratègia adoptada per uns altres homes, la qual va encaminada a facilitar-los la gestió del temps i la renegociació dels rols i les pràctiques de gènere cap a models alternatius i de cuidador. Es pot afirmar –tot i no ser una anàlisi conclouent– que aquest tipus de tecnologies contenen la possibilitat de construir models de masculinitat no-hegemònics, encara que també contenen tot el contrari. Malgrat que a les empreses catalanes els nous models de treball flexible que possibiliten les TIC encara no s'han estès gaire, la tendència és possibilitar que els treballadors i les treballadores puguin gestionar els seus temps (flexibilitat laboral i locativa, descentralització i autonomia).

La flexibilitat del temps dedicat al treball remunerat –mitjançant canvis en el treball estàndard, les polítiques *family-friendly* i la introducció de les TIC– pot ser la base perquè els homes comparteixin el treball dedicat a la llar. La pressió per aquests canvis és de tipus cultural, respecte a noves visions del gènere i de les organitzacions amb relació a les demandes de flexibilitat. Així mateix, els discursos masculins, sobretot els que estan fixats en la invaria-

bilitat i la inflexibilitat, estan exposats a una certa erosió, especialment quan les relacions de gènere són l'objecte de la legislació política. Així, per exemple, la legislació facilita (i obliga) que els homes es prenguin temps per participar en la cura dels fills/es.

El debat sobre les relacions entre les masculinitats occidentals (canviants i «modernes» des de la perspectiva de les ciències socials occidentals) i les masculinitats ètniques dels immigrants (interpretades com a més semblants al model hegemònic de masculinitat tradicional) és, al nostre entendre, massa etnocèntric i tendeix cap a la simplificació i el maniqueisme.

L'anàlisi de les entrevistes indica que no hi ha diferències significatives entre els immigrants i la població autòctona pel que fa a l'ús del temps. Sí que apareixen algunes diferències en funció de la cultura d'origen (més o menys igualitària amb relació al treball reproductiu; més o menys familiar amb relació al temps lliure).

Ara bé, el principal factor explicatiu dels seus usos del temps és la classe social: els immigrants entrevistats de classe obrera adopten una pauta molt semblant a la dels entrevistats autòctons; i els entrevistats de classe mitjana són molt semblants als seus companys de classe autòctons.

De tot això es desprèn que és important que l'anàlisi de les relacions entre immigració, ètnia i gènere es faci tenint en compte de quines cultures estem parlant (sense generalitzar tots «els immigrants») i de quin «home» estem parlant, perquè, tal com hem vist fins ara, es tracta d'homes i de masculinitats, en plural.

Al llarg d'aquest dossier estem subratllant la diversitat dels homes en els usos del temps. Els factors que expliquen la diversitat dels homes també són aplicables a l'orientació sexual; dit d'una altra manera, els homosexuals també són diversos en termes de classe, relació amb el mercat de treball, ètnia, edat, i fins i tot... gustos sexuals.

Quan preguntem més específicament per l'ús diferencial del temps dels homosexuals i els heterossexuals apareix sobretot el tema dels fills/es com a factor determinant. Els homosexuals del nostre estudi consideren, en general, que no hi ha un ús diferencial del temps entre els homosexuals i els heterossexuals. En algun cas es fa referència a una major dedicació a l'oci, però de nou es vincula amb l'absència o presència de fills/es.

Les respostes dels entrevistats heterossexuals van en la mateixa direcció. Es continua sense reconèixer diferències específiques en funció de l'orientació sexual, i es destaca que l'única diferència és la presència o absència de fills/es. En moltes respostes es compara l'ús del temps per part dels homosexuals amb l'ús que en feien els entrevistats quan eren solters.

En tots els casos, l'orientació sexual no influeix en un ús diferenciat del temps, ni pel que fa al temps dedicat a una activitat o a una altra, ni al tipus d'activitat. No hi ha cap evidència que els homosexuals dediquin més temps a l'oci que els heterossexuals. La dedicació a l'oci està vinculada amb la disponibilitat de temps després del treball (productiu i reproductiu), tant per als uns com per als altres. Es tracta d'un temps molt valorat per tots els homes entrevistats en l'estudi, de manera que les queixes principals respecte a la falta de temps lliure sempre es vinculen amb l'excés de temps dedicat al tre-

ball pagat per part dels homes que no tenen càrregues familiars, i amb els fills/es per part dels homes que sí que en tenen.

L'única diferència notable que hem trobat és que els homosexuals amb parella presenten un model equitatiu de repartiment de les tasques de la llar; una equitat que es dóna amb les seves parelles però que no es produeix amb els seus pares, si viuen amb ells. En aquest últim cas, les mares tornen a ser les responsables principals de les tasques de la llar.

Per acabar, voldríem reflexionar sobre les virtuts i els defectes d'un estudi sobre el temps centrat en els homes. Des del principi érem conscients de la impossibilitat d'entendre els temps dels homes sense tenir en compte els temps de les dones (esposes, mares, germanes, filles i nétes). Malgrat això, vam considerar oportú ampliar la perspectiva sobre corresponsabilitat, des del punt de vista dels homes, de les seves estratègies, dels seus discursos i de les seves pràctiques. Aquest enfocament ens ha permès enriquir l'anàlisi de l'ús del temps per part dels homes, diversificant-los i resituant-los així (més diversos) en l'anàlisi de gènere.

10. PROPOSTES D'ACCIÓ

En aquest apartat aportem una sèrie d'idees que poden ajudar els agents polítics a desenvolupar accions encaminades a incloure els homes en les polítiques de temps, gènere i igualtat. Aquestes accions s'haurien de dur a terme transversalment. Les regidories, departaments i ministeris han d'incloure aquesta perspectiva en els seus programes, especialment en àrees com la d'Usos del Temps, Dona, Igualtat, Gènere, Drets Civils, Infància, Joventut i Vellesa, Educació, Ciutadania, Serveis Socials, Salut, Treball, Noves Tecnologies. Des d'aquests àmbits és possible realitzar accions que harmonitzin els temps de forma igualitària des d'una perspectiva de gènere. Algunes d'aquestes propostes són les següents:

Els joves experimenten una major pressió per adscriure's al model hegemònic de masculinitat. Això provoca en els nois actituds poc igualitàries i fins i tot violentes. La clau per introduir alternatives al model hegemònic de masculinitat, més igualitàries, sensibles, no-violentes i sostenibles, rau en la formació dels nois a través de l'escola. No hi ha referents d'aquestes «noves» masculinitats, necessàries per a una societat que pretén eliminar la divisió sexual dels temps i dels espais; una societat que assumeix els principis d'igualtat, equitat i diversitat. En aquest context, cal oferir als joves, ja des de l'educació infantil, una visió dels gèneres i dels seus rols més oberta, amb més alternatives. Aquest enfocament ha d'anar acompanyat d'una preparació adequada del professorat perquè sigui capaç d'acompanyar el procés.⁵

Els homes grans jubilats tenen la possibilitat de derivar de posicions hegemòniques cap a posicions més igualitàries. En aquest sentit es pot aprofitar aquesta circumstància, la seva obertura a altres models i la seva major disponibilitat de temps lliure, per treballar amb ells. Una possibilitat consisteix

⁵ Un exemple de com introduir la perspectiva de gènere en l'educació infantil i en la formació del professorat d'aquest cicle es pot consultar a la pàgina web del projecte europeu Gender Loops. Els materials es poden descarregar en castellà: www.genderloops.eu

Un altre exemple són els materials desenvolupats pel Grup Orfeu Educació, que ha publicat una sèrie de mètodes per treballar les masculinitats amb alumnes de primària i secundària. Es poden consultar a la pàgina web del Departament d'Educació: http://www.xtec.cat/innovacio/coeducacio/orfeu/index_orfeu.htm

Finalment, la iniciativa Xarxa de Joves, impulsada per la Plataforma Unitària contra les Violències de Gènere i Homes Igualitaris – Ahige Catalunya, es planteja un treball de formació i sensibilització de nois que al seu torn puguin formar i sensibilitzar altres nois de la seva mateixa edat. Un tipus de formació entre iguals que permet confrontar els models hegemònics de masculinitat.

a utilitzar la xarxa de centres de dia i els espais del jubilat per impulsar grups de sensibilització d'homes, formació en masculinitats igualitàries i cuidadores. Aquesta xarxa d'homes sensibilitzats i formats podria, al seu torn, ser un exemple i sensibilitzar i formar altres homes, especialment els joves. En aquest sentit, es podrien impulsar grups de reflexió, sensibilització i formació entre homes grans i joves. Es tractaria d'impulsar grups intergeneracionals en què les persones grans formades poguessin assistir a xerrades i tallers organitzats en col·legis i IES.

El temps de treball remunerat, en transformació, i les empreses i organitzacions en què es desenvolupa aquest temps, són llocs adequats per impulsar polítiques de temps, gènere i igualtat adreçades als homes. Una forma consisteix a crear mesures d'harmonització dels temps específiques per als homes, o que també els incloguin. Una possible manera de fer-ho seria a partir de campanyes informatives en les empreses i organitzacions, donant suport als homes que necessitin compatibilitzar el temps de treball remunerat amb la cura personal o familiar i penalitzant la cultura de les hores extraordinàries, remunerades o no. Donar suport a la flexibilitat temporal i locativa i permetre, sempre que sigui possible, una gestió personalitzada dels temps. Les noves tecnologies de la informació i la comunicació poden ser eines útils per a aquesta gestió del temps i per impulsar un equilibri en els repartiments dels temps entre els gèneres. Aquesta visibilització d'altres masculinitats i de foment de la igualtat ha d'anar acompanyada del foment dels grups d'homes, en les empreses i organitzacions, que reflexionin i se sensibilitzin en qüestions de gènere. Per a això, es poden aprofitar els recursos i les xarxes sindicals i patronals, amb la qual cosa es propiciarà una formació i sensibilització dels comitès d'empresa i dels departaments de recursos humans. Aquests canvis impliquen una transformació en les estructures i les relacions de gènere, alhora que fomenten la igualtat i la diversitat en les empreses i organitzacions i en la societat. Així mateix, les empreses i les organitzacions obtenen beneficis de la implementació d'aquestes polítiques, segons es descriu en l'informe elaborat pel Departament de Treball *Experiències en organització del temps de treball a les empreses de Catalunya* (2009).

L'orientació sexual s'hauria d'incloure com a categoria d'anàlisi en qualsevol formació en gènere i masculinitats que es dugui a terme. L'homofòbia està lligada a la masculinitat hegemònica, i la seva presència en àmbits com ara l'educació i el mercat de treball és preocupant. Les polítiques del temps, els plans d'igualtat en les empreses i organitzacions i els plans de coeducació en els centres han d'incloure aquesta dimensió.

Fa temps que es discuteix sobre les relacions entre ètnia, immigració i igualtat de gènere. Es tendeix a generalitzar sobre el «masclisme» dels homes i les dones immigrants, sense distingir entre cultures, nacions d'origen, raons de la immigració, edat, etc. De la mateixa manera que cal entendre la masculinitat en plural (masculinitats), cal treballar amb les persones immigrants des d'aquesta perspectiva de diversitat cultural. Creiem que és especialment necessari treballar les qüestions d'igualtat de gènere amb els homes immigrants, no només en termes de violència de gènere i la seva prevenció, sinó també acostant-nos a totes les parcel·les de la seva vida (educació, religió, hàbits de temps lliure, etc.) des d'una perspectiva més comprensiva.

Els mitjans de comunicació reproduïxen i exalcen el model hegemònic de masculinitat. Per respondre a aquesta categoria, cal visibilitzar uns altres models alternatius. Les campanyes públiques han d'incloure aquests altres models de masculinitat. També són interessants les campanyes de sensibilització adreçades a la població en general, com ara la desenvolupada per l'Associació d'Homes Igualitaris, AHIGE, «La paritat també a la llar, 40-60», del programa Co-Responde.⁶

Finalment, cal que des de les institucions es doni suport al treball que s'està fent des de diferents associacions d'homes a favor de l'equitat en la distribució dels temps i la igualtat de gènere.⁷

⁶ Més informació sobre la campanya a <http://www.corresponde.ahige.es/>

⁷ Algunes d'aquestes associacions a Catalunya són: Homes igualitaris - Ahige Catalunya, Homes en Diàleg, Homes en Busca i el Servei d'Atenció a Homes per a la Promoció de Relacions No Violentes – SAH, de l'Ajuntament de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2009), «Gender, Sexual Diversity and Male Educators in Early Childhood Education in Spain», a Gaborit, P. (Dir.), *Les stereotypes de genre. Identités, roles sociaux et politiques publiques*. París: L'Harmattan.
- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2008a), «Medidas para incorporar a los hombres en las políticas de conciliación», *Sociología del Trabajo*, 64:41-65.
- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2008b), «Entreprises et temps de travail», a Gaborit P. (Dir.), *Genres, temps sociaux et parentés*. París: L'Harmattan.
- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2008c), «Including men into work-life balance: fostering caring masculinities», a *Qualitative Methods in Psychology Newsletter*, 5:11-15.
- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2007), «Men's opportunities for balancing work, family and personal life through organisational measures in Spanish companies», a Gaborit, P. (Dir.), *Les hommes entre travail et famille*. París: L'Harmattan.
- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2006), *Fostering Caring Masculinities. Spanish National Report* <http://www.caringmasculinities.org/National_Reports/S-pain/index.html>
- ABRIL, PACO I ROMERO, ALFONS (2005), «Masculinidad y trabajo. Las empresas con políticas de género y sus consecuencias sobre la masculinidad», a *Sociología del Trabajo*, núm. 55: 3-26.
- ABRIL, PACO; BLASI, ROSA; ROMERO, ALFONS (2008), «Cuidar: una manera de vivir. Experiencia coeducativa de centro», a *Aula de Innovación Educativa*, 177:19-32.
- ALBERO, M. (2002), «Adolescentes e Internet. Mitos y realidades de la sociedad de la información», a *Revista de Estudios de Comunicación*, vol. 3, Universidad del País Vasco.
- AMORÓS, P., BUXARRAIS, M. R. I CASAS, F. (2002), *La influència de les tecnologies de la informació i comunicació en la vida dels nois i noies de 12 a 16 anys*, Informe 2002. Institut d'Infància i Món Urbà. Observatorio de la Infancia y la Familia.
- ARAGÓN, J. ET AL. (2005), *La relaciones laborales y la innovación tecnológica en España*. Madrid: Catarata.
- BECH, H. (1997), *When men meet: homosexuality and modernity*. Cambridge, Anglaterra: Polity.
- BEM, S. (1974), «The measurement of psychological androgyny», a *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42:155-162.
- BIELENSKI, H. (Ed). (1994), *New forms of work and activity: survey of experience at establishment level in eight European countries*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

- BLACHFORD, G. (1981), «Male dominance and the gay world», a Plummer, K. (Ed), *The making of the modern homosexual*. Londres: Hutchinson.
- BORILLO, DANIEL (2001), *Homofòbia*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- BORRAS V. (2007), «Las desigualdades en el consumo a través del género», a *Revista Española de Sociología*, 8:39-156.
- BRULLET, C., GÓMEZ-GRANELL, C. (COORD.) (2008), *Malestares: infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó-CIMU.
- BUTLER, J. (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Nova York: Routledge.
- CAPLAN, P. (ED.) (1987), *The cultural construction of sexuality*. Londres: Tavistock.
- CARNOY, M. (2000), *Sustaining flexibility: Work, Family and Community in the Information Age*. Cambridge: Harvard University Press.
- CARRIGAN, T., CONNELL, R. W., LEE, J. (1985), «Toward a new sociology of masculinity», a *Theory and Society*, 14: 551-604.
- CASTAÑO, C. (2008), *La segunda brecha digital*, Colección Feminismos. Madrid: Ediciones Cátedra.
- CASTELLS, M. (2000), *La era de la información*, vol. 1. *La sociedad red*. Madrid: Alianza Editorial.
- COLTRANE, S. (1994), «Theorizing masculinities in contemporary social science», a H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- COLLINSON, D. L., HEARN, J. (2005), «Men and Masculinities in Work, Organizations and Management», a Kimmel, Hearn, Connell (Eds.), *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- CONNELL, R. W. (1995), *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- CONNELL, R. W. (2001), «The social organization of masculinity», a Whitehead, Barret (Eds.), *The masculinities reader*. Cambridge: Polity Press
- COOPER, M. (2000), «Being the “Go-To-Guy”: Fatherhood, Masculinity, and the Organisation of Work in Silicon Valley», a *Qualitative Sociology*, núm. 23.
- CRENSHAW, K. (1989), *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. Chicago: University of Chicago.
- CRENSHAW, K. (1991), «Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color», a Martha Albertson Fineman, Rixanne Mykitiuk, (Eds.), *The Public Nature of Private Violence*. Nova York: Routledge.
- CROMPTON, R. (1986), «Women and the “Service Class”», a Crompton & Mann, *Gender and Stratification*. Cambridge: Polity Press.
- CHRISTOFFERSEN, M. N. (1998), «Growing up with Dad: a Comparison of Children Aged 3-5 Years Old Living with their Mothers or Their Fathers», a *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 5 (1) :41-54.
- DIRECCIÓ GENERAL D'IGUALTAT D'OPORTUNITATS EN EL TREBALL (2009), *Experiències en organització del temps de treball a les empreses de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Treball.
- EDWARDS, TIM (2005), «Queering the Pitch? Gay Masculinities», a Kimmel, M. S., Hearn, J., Conlle, R. W., *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. Londres: Sage.
- ELIAS, N. (1997), *Sobre el tiempo*. Mèxic: F.C.E. (2a. ed.).
- EMSLIE, C. I HUNT, K. I O'BRIEN, R. (2004), «Masculinities in older men: a qualitative study in the West of Scotland», a *Journal of Men's Studies*, 12 (3).
- ERIKSSON-ZETTERQUIST, U., KNIGHTS, D. (2004), «Stories about men implementing and resisting new technologies», a *New Technology, Work and Employment*, 19:3.

- FIDAPAL, P. I TORRENT, J. (2007), «Els recursos humans a l'empresa xarxa», a Vilaseca i Torrent (Dir.), *L'empresa xarxa a Catalunya. TIC, productivitat, competitivitat, salaris i rendiment a les empreses de Catalunya*. Barcelona: UOC < http://www.uoc.edu/in3/pic/esp/empresa_red.html >
- FUNDACIÓN TELEFÓNICA (2008), *La sociedad de la información en España*. Madrid: Fundación Telefónica < http://e-libros.fundacion.telefonica.com/sie08/aplicacion_sie.html>
- FUSULIER B., MARQUET J. (2007), «Presentation. Hommes, pères et travailleurs», a *Reserches sociologiques et anthropologiques*, vol 38, núm. 2, pp. 1-7.
- GAGNON, JOHN (1977), *Human sexualities*. Glenview, Illinois: Scott and Foresman.
- GERAMI, S. (2005), «Islamist masculinity and Muslim masculinities», a Kimmel, Hearn, Connell (Eds.), *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- GOODMAN, L. A. (1961), «Snowball sampling», a *Annals of Mathematical Statistics*.
- GRAMSCI, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*. Nova York: International Publishers.
- GUASCH, O. (2006), *Héroes, científicos, heterosexuales y gays. Los varones en perspectiva de género*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- GUTIÉRREZ-DOMÉNECH, M. (2007), El temps amb els fills i l'activitat laboral dels pares, *Documents d'Economia «la Caixa»*, núm. 6.
- HACKER, A. (1992), *Two nations. Black and white, separate, hostile, unequal*. Nova York: Ballantine Books.
- HAYWOOD, C., MAC AN GHAILL, M. (2003), *Men and Masculinities. Theory, Research and Social Practice*. Buckingham, Filadelfia: Open University Press.
- HEARN, J. (2009), «Hegemony, transnationalisation and virtualisation: MCCs and ICTs», a *Changing Men and Masculinities in Gender Equal Societies Conference. January 2009*. Roskilde University. Dinamarca: Work in Progress.
- HEARN, J., KIMMEL, M., CONNELL, R. W. (2004), *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. Londres: Sage.
- HILL COLLINS, P. (1991), *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. Nova York: Routledge.
- HOCHSCHILD, A. (1997). *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. Nova York: Henry Holt & Company, Inc.
- HOCHSCHILD, A. (2003), *The Managed Heart*. Londres: University of California Press.
- JEFFREYS, S. (1990), *Anticlimax: Feminist Perspectives on the Sexual Revolution*. Londres: Women's Press.
- KATZ, J. (1976), *Gay American History: Lesbians and Gay Men in the USA*. Nova York: Thomas Y. Crowell.
- KENWAY, J. & FITZCLARENCE, L. (1997), «Masculinity, Violence and Schooling: Challenging Poisonous Pedagogies», a *Gender and Education*, 9, 117-133.
- KIMMEL, M. & MESSNER, M. (2001), *Men's lives*. Boston: Allyn and Bacon.
- KIMMEL, M. S. (1994), «Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity», a Brod, H., Kauffman, H. (Eds.), *Theorizing masculinities*. Londres: Sage.
- KUGELBERG, C. (2006), «Constructing the Deviant Other: Mothering and Fathering at the Workplace», a *Gender, Work and Organization*, 13, 2.
- MACIONIS, J., PLUMMER, K. (1999), *Sociología*. Madrid: Prentice Hall.
- MARÍ-KLOSE, P., GÓMEZ-GRANELL, C., BRULLET, C., ESCAPA, S. (2008), *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos dels temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Acció Social i Ciutadania.

- MESSNER, M. A. (1993), «Changing Men and Feminist Politics in the United States», a *Theory and Society. Renewal and Critique in Social Theory*, 22.
- MORGAN, D. (2005), «Class and Masculinity», a Kimmel, Hearn, Connell (Eds.), *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks, CA.: Sage.
- PATEMAN, C. (1994), *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos.
- PATTMAN, R., FROSH, S. & PHOENIX, A. (1998), «Lads, Machos and Others: Developing “Boy-Centred” Research», a *Journal of Youth Studies*, 1(2), 125-142.
- PÉREZ, C. I GÁLVEZ (2009), «Teletrabajo y vida cotidiana: ventajas y dificultades para la conciliación de la vida laboral, personal y familiar», a *Athenea Digital*, núm. 15. <<http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/article/viewFile/597/461> >
- PLUMMER, K. (Ed.), (1981), *The making of the modern homosexual*. Londres: Hutchinson.
- PRENSKY, M. (2004), «The Emerging Online Life of the Digital Native», a *games2train*. <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky-The_Emerging_Online_Life_of_the_Digital_Native-03.pdf >
- PRENSKY, M. (2001), «Digital Natives, Digital Immigrants», a *On the Horizon*, vol. 9, núm. 5, MCB University Press.
<<http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> >
- PUCHERT, R., GÄRTNER, M. I HÖYNG, S. (Eds.) (2005), *Work Changes Gender. Men and Equality in the Transition of Labour Forms*. Bloomfield Hills, MI: Barbara Budrich Publishers.
- RUSSELL, R. (2007), *Men doing “women’s work”: elderly men caregivers and the gendered construction of care work*.
- SCAMBOR, C., SCHWERMA, K I ABRIL, P. (2005), «Towards a New Positioning of Men», a Puchert, R., Gärtner, M. i Höyng, S. (Eds.), *Work Changes Gender. Men and Equality in the Transition of Labour Forms*. Bloomfield Hills, MI: Barbara Budrich Publishers.
- SEDGWICK, E. K. (1995), «Gosch, Boy George, you must be awfully secure in your masculinity!» a M. Berger, B. Wallis, & S. Watson (Eds.), *Constructing masculinity*. Londres: Routledge.
- SEGAL, L. (1990), *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. Londres: Virago Press.
- STACEY, M. (1986), «Gender and Stratification. One Central Issue or Two?», a Crompton & Mann, *Gender and Stratification*. Cambridge: Polity Press.
- STOLCKE, VERENA (1992), «¿Es el sexo para el género como la raza para la etnicidad?», a *Mientras Tanto*, núm. 48, pp. 87-111.
- STRAUSS, A. I J. CORBIN (1994), «Grounded Theory Methodology, An Overview», a Denzil, N. K. i Lincoln, Y. S. (1994), *Handbook of Qualitative Research*. Nova York: Sage Publications.
- THOMPSON, E. P. (1967), «Work-discipline and industrial capitalism», a *Past and Present*, 38.
- THOMPSON, E. P. (1979), «Tiempo, disciplina de trabajo y capitalismo industrial», a *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica.
- THOMPSON, E. T. (2002), «What’s unique about men caregivers?», a B. J. Kramer & E. H. Thompson, Jr. (Eds.), *Men as caregivers: theory, research and service implications*. Nova York: Springer Publishing.
- TOLSON, A. (1977), *The limits of masculinity*. Londres: Tavistock.
- TORNS, T., BORRAS, V., CARRASQUER, P. (2004), «La conciliación de la vida laboral y familiar: ¿un horizonte posible?», *Sociología del Trabajo*, núm. 50.

- TORNS, T., BORRAS, V., MORENO, S., RECIO, C. (2008), «Las actuaciones sobre el tiempo de trabajo. Un balance de las propuestas llevadas a cabo en la Unión Europea», a *Sociología del Trabajo*, núm. 63, pp. 3-26.
- TORNS, T., CARRASQUER, P. (1987), «Entorn dels conceptes de dona i treball a Catalunya», a AA.VV. *Visió de Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TORNS, T., MIGUELEZ F., BORRÀS, V., MORENO, S. (2006), *El temps de treball: balanç d'actuacions a la Unió Europea*. Barcelona: CESB.
- TORRENT, J. ET AL. (2008), *La Empresa Red. Tecnologías de la Información y la Comunicación, Productividad y Competitividad*. Barcelona: Ariel-UOC.
- TREMBLAY, D. -G. (2002), «Balancing Work and Family with Telework? Organizational Issues and Challenges for Women and Managers», a *Women in Management*. Manchester: MBC Press, vol. 17, 3/4.
- VARLEY, A., BLASCO, M. (2000), «Exiled to the home: masculinity and ageing in urban Mexico», a *The European Journal of Development Research*, 12 (2).
- WAJCMAN, J. (1998), *Managing Like a Man: Women and Men in Corporate Management*. Oxford: Blackwell Publishers.
- WAJCMAN, J. (2000), «Reflections on Gender and Technology Studies: In What State is the Art?», a *Social Studies of Science*, vol. 30, núm. 3, pp. 447-464. Londres: Sage Publications.
- WALBY, SYLVIA (1990), *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Blackwell Publishers.
- WHEARTY, P. (2004), «Older men's social participation: the importance of masculinity ideology», a *Journal of Men's Studies*. Men's Studies Press.
- WILLOTT, S., GRIFFIN, C. (2000), «Men, masculinity and the challenge of long-term unemployment», a Mac an Ghail (Ed.), *Understanding Masculinities*. Buckingham, Filadelfia: Open University Press.

RESUMEN DEL DOSSIER: “Los hombres y sus tiempos: hegemonía, negociación y resistencia”

Por primera vez en España se publica un estudio sobre el uso del tiempo de los hombres desde un enfoque que tiene en cuenta la diversidad de modelos masculinos: edad, clase social, situación familiar, orientación sexual y origen étnico/cultural.

El presente dossier es el resultado de una investigación cualitativa basada en 25 entrevistas a hombres de distintos perfiles. El eje central del análisis es el uso del tiempo por parte de dichos hombres a partir de sus discursos y prácticas. El objetivo de este trabajo ha consistido en resaltar en los estudios de género el papel que desempeña el tiempo en la construcción y deconstrucción de las identidades masculinas.

Hemos definido tres estrategias que adoptan los hombres ante el tiempo: la hegemonía, que hace hincapié en el trabajo remunerado; la negociación, donde los acuerdos con la familia y las empresas facilitan el acceso de los hombres a la esfera reproductiva; y la resistencia, en que los hombres priorizan el tiempo personal y familiar.

A lo largo de los capítulos de este dossier se analizan cómo surgen e interseccionan estos modelos con el ciclo vital, la clase social, la orientación sexual y la etnia/cultura. El dossier también analiza el impacto de las nuevas tecnologías de la información y la comunicación en la gestión del tiempo de los hombres y su relación con la emergencia de nuevos modelos de masculinidad.

Al final del dossier se recogen una serie de propuestas de acción que pueden servir de hoja de ruta para la inclusión de los hombres en las políticas de tiempo, género e igualdad.

SUMMARY OF THE DOSSIER:

“Men and their time: hegemony, negotiation and resistance”

This is the first time in Spain that a study has been published on men's use of time, using an approach that takes into account the diversity of male models: age, social class, family situation, sexual orientation and ethnic/cultural origins.

The dossier is the result of qualitative research based on 25 interviews with men of diverse profiles. The central pillar of the analysis is the use of time by these men based on their discourses and practices. The objective of this work was to underline the role played by the construction and deconstruction of male identities in gender studies.

We defined three of men's strategies with regard to time: hegemony, with remunerated time at the centre; negotiation, where agreements in the family and in companies facilitate men's access to the reproductive sphere; and resistance, in men who prioritise personal and family time.

Throughout the chapters of this dossier, the ways in which these models emerge and intersect with the life cycle, social class, sexual orientation and ethnicity/culture are analysed. The dossier also analyses the impact of new information and communication technologies on men's time management and their relationship with the emergence of new models of masculinity.

At the end of the dossier, a series of proposals for action are included that may serve as a route map for the inclusion of men in time, gender and equality policies.

Ajuntament de Barcelona